

Вісник

Верховного Суду України

Рекомендації
спільного засідання представників
органів судової влади України
щодо підсумків роботи судів
у 2015 р.

Матеріали
IV Міжнародного
судово-правового форуму

Висновки Верховного Суду України,
викладені у рішеннях, прийнятих
за результатами розгляду заяв
про перегляд судових рішень
за I півріччя 2015 р.

Висновки Верховного Суду України
у цивільних справах
за II півріччя 2015 р.

Поєднання боржника і кредитора
в одній особі як підстава припинення
цивільного зобов'язання

4(188)'2016

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Заступник голови редакційної колегії

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беляневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — начальник відділу забезпечення видавничої діяльності управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України, відповідальний секретар редакційної колегії;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Кірсєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — секретар Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України.

1 Хронологія подій Timeline

- 2 Рекомендації спільного засідання представників органів судової влади України щодо підсумків роботи судів у 2015 р.
Recommendations of joint meeting of the representatives of Ukrainian judiciary on the results of courts functioning in 2015.

9 Судово-правова реформа Judicial And Legal Reform

- 9 Судова реформа в Україні: погляд на ефективність правосуддя через призму соціальних потреб
Доповідь Голови Верховного Суду України Я.М. Романюка на IV Міжнародному судово-правовому форумі

Judicial reform in Ukraine: view of the efficiency of justice in the light of social needs

Speech of Ya.M. Romaniuk, President of the Supreme Court of Ukraine, at the IV International Judicial Forum

- 14 Тези виступів учасників IV Міжнародного судово-правового форуму

Theses of speakers of the IV International Judicial and Legal Forum

23 Висновки Верховного Суду України Conclusions of the Supreme Court of Ukraine

- 23 Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень за I півріччя 2015 р.

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decisions in the first half of 2015

- 34 Висновки Верховного Суду України у цивільних справах за II півріччя 2015 р.

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine in civil cases in the second half of 2015

43 Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства Court Practice and Challenges of Improvement of Legislation

- 43 Ярема А.Г., Лужанський А.В.
Поеднання боржника і кредитора в одній особі як підстава припинення цивільного зобов'язання

Yarema A.H., Luzhanskyi A.V.
Uniting the debtor and the creditor in one person as a ground for termination of civil obligation

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ

19 березня

У дванадцятому номері тижневика «Закон і Бізнес» від 19—25 березня 2016 р. опубліковано інтерв'ю заступника Голови Верховного Суду України **Марини Кліменко**, в якому, зокрема, йдеться про проблеми судової реформи в Україні, особливості роботи найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції.

25 березня

На черговому засіданні Пленуму Верховного Суду України було розглянуто питання про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) ч. 5 ст. 43, ч. 1 ст. 54 Закону України від 9 квітня 1992 р. № 2263-XII «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» у взаємозв'язку з п. 2 розд. III «Прикінцеві положення» Закону України від 2 березня 2015 р. № 213-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» та п. 2 розд. II «Прикінцеві положення» Закону України від 24 грудня 2015 р. № 911-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» положенням ч. 1 ст. 8, ч. 5 ст. 17, частин 2 та 3 ст. 22, ч. 1 ст. 24, ч. 1 ст. 46, ч. 1 ст. 58 та ст. 64 Конституції України.

28 березня

У Верховному Суді України відбувся брифінг за участю Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка** і суддів-спікерів **Галини Канигіної**, **Людмили Охрімчук**, **Олександра Потильчака** та **Олега Кривенди**.

Учасники заходу поінформували представників засобів масової інформації про рішення Верховного Суду України у справах, що розглядалися впродовж лютого—березня 2016 р., про рішення, прийняті у Верховному Суді України за результатами розгляду подань Генеральної прокуратури України про надання згоди на затримання та обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (арешт) щодо 276 осіб, які працювали суддями в Автономній Республіці Крим до її окупації Російською Федерацією, та ін.

1 квітня

У тижневику «Юридичний вісник України» опубліковано інтерв'ю Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка**, в якому він наголосив, що судова реформа має проводитися не для політичного піару, а з метою запропонувати нашому суспільству дієві механізми, які забезпечать функціонування в Україні ефективної судової системи.

Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** і суддя цього Суду **Валентина Сімоненко** (голова Ради суддів України) взяли участь у першому засіданні Керівного комітету проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні».

5 квітня

Верховний Суд України спільно з вищими спеціалізованими та деякими апеляційними судами, Радою суддів України, Національною школою суддів України, а також з органами законодавчої та виконавчої влади є головними партнерами цього проекту.

6 квітня

На засіданні судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України розглянуто справу, предметом якої був спір між вкладником та банком про відшкодування шкоди, завданої злочином (викраденням працівником банку вкладу). Верховний Суд України зробив правовий висновок, відповідно до якого після того, як вкладник на підставі договору банківського вкладу передав гроші уповноваженій особі банку, власником грошей став банк, а тому в разі викрадення грошей шкоду завдано банку, а не вкладнику.

Верховний Суд України розмістив на офіційному веб-сайті інформацію про стан здійснення судочинства в Україні у 2015 р. Вона ґрунтується на опрацьованих статистичних даних Державної судової адміністрації України, вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду України.

Заступник Голови Верховного Суду України **Марина Кліменко** та суддя Верховного Суду України **Галина Канигіна** взяли участь у другому засіданні Регіональної керівної групи з розвитку регіонального діалогу щодо судової реформи у країнах Східного партнерства, яке відбулося в м. Львові в рамках проекту «Регіональний діалог щодо судової реформи». Проект впроваджується відповідно до спільного програмного документа Ради Європи та Європейського Союзу для країн Східного партнерства на 2015—2017 рр.

8 квітня

На зборах суддів Верховного Суду України ухвалено рішення про участь Верховного Суду України у першому етапі реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації. Його наслідком має бути припинення випуску восьми заснованих Судом збірників, а також реформування співзаснованих ним журналів «Право України», «Господарське судочинство. Судова практика у господарських справах» та «Правові висновки Верховного Суду України» у спосіб, визначений трудовими колективами редакцій цих видань.

14 квітня

Інтерв'ю Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка** «Суд, адвокатура та прокуратура в світлі конституційних змін... Захист прав людини чи їх обмеження?» опубліковано в газеті «Голос України».

18 квітня

На черговому засіданні Пленуму Верховного Суду України прийнято постанову «Про відмову в зверненні до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) частин першої та третьої статті 220 Закону України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI «Про Регламент Верховної Ради України» статті 6 Конституції України».

РЕКОМЕНДАЦІЇ спільного засідання представників органів судової влади України щодо підсумків роботи судів у 2015 р.

19 лютого 2016 р. у Верховному Суді України відбулося спільне засідання представників органів судової влади України, на якому було обговорено підсумки роботи судів у 2015 р. В засіданні взяли участь: Голова та судді Верховного Суду України, голови та заступники голів вищих спеціалізованих судів, голови та заступники голів апеляційних судів, Голова та члени Вищої ради юстиції, Голова та члени Ради суддів України, Голова та члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, представники органів законодавчої та виконавчої влади, інших державних органів, адвокатури.

Заслухавши доповіді Голови Верховного Суду України та голів вищих спеціалізованих судів щодо здійснення судами судочинства у 2015 р., а також виступи запрошених осіб, учасники засідання дійшли таких висновків.

Робота судів у 2015 р. в цілому була спрямована на забезпечення ефективного та дієвого захисту права громадян на судовий захист. Попри кадрові, фінансові, організаційні труднощі в роботі, судам загальної юрисдикції в цілому вдавалося забезпечувати якісний, належний розгляд більшості справ у розумні строки.

Згідно зі статистичними даними, упродовж 2015 р. спостерігалось незначне зменшення кількості надходження на розгляд до судів загальної юрисдикції майже всіх справ і матеріалів. Так, у минулому році на розгляд до судів надійшло загалом 3 млн 730 тис. справ і матеріалів усіх категорій, що на 6,5 % менше порівняно з 2014 р. (у 2014 р. — 3 млн 988 тис.).

До місцевих судів, зокрема, на розгляд надійшло 3 млн 118 тис. справ і матеріалів усіх категорій, що на 6,8 % менше порівняно з 2014 р.

Апеляційні суди одержали 449 тис. справ і матеріалів, що на 2 % менше, ніж у 2014 р.

До вищих спеціалізованих судів на розгляд надійшла 151 тис. справ і матеріалів, що на 17,8 % менше порівняно з 2014 р.

Необхідно наголосити, що причиною зменшення надходження справ до місцевих, апеляційних та вищих спеціалізованих судів є припинення діяльності значної кількості українських судів на окупованій території АР Крим та м. Севастополя, а також у деяких районах Донецької та Луганської областей. Тобто це не свідчить про те, що наші співвітчизники стали менше довіряти суду і, відповідно, звертатися до судів за вирішенням правових конфліктів.

Водночас до Верховного Суду України надійшло для розгляду 11,8 тис. справ і матеріалів, що в 9,6 разу більше, ніж у 2014 р. Це є наслідком передусім розширення повноважень Верховного Суду України та отримання громадянами права безпосереднього звернення із заявою про перегляд судового рішення до найвищої судової інстанції, що стало можливим із прийняттям Закону від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд».

У 2015 р. місцеві суди розглянули 3 млн 87 тис. справ, проваджень, заяв, клопотань, інших матеріалів різних категорій, що на 8,2 % менше порівняно з 2014 р.

Апеляційні суди розглянули 459 тис. справ і матеріалів усіх категорій, що на 27,2 % менше порівняно з попереднім роком.

Вищі спеціалізовані суди впродовж 2015 р. закінчили провадження у 156 тис. касаційних скарг, справ, заяв і клопотань, що на 19,5 % менше за показники 2014 р.

Верховний Суд України закінчив провадження в 10,7 тис. справ і матеріалів, що в 9,8 разу більше, ніж у попередньому році.

Щодо якості судочинства, то варто зазначити, що протягом минулого року місцеві суди постановили 1 млн 561 тис. судових рішень по суті спорів у цивільних, господарських та адміністративних справах, а також у справах про адміністративні правопорушення (у 2014 р. — 1 млн 699 тис. рішень). За той же період до апеляційних судів надійшло 195 тис. скарг на рішення місцевих судів у цих категоріях справ (у 2014 р. — 226 тис.).

Кількість осіб, стосовно яких у 2015 р. місцеві суди постановили вироки, становить 105 тис. (у 2014 р. — 114 тис.). До апеляційних судів надійшло 19,7 тис. скарг на вироки (у 2014 р. — 20 тис.).

Таким чином, учасники судових процесів у 2015 р. загалом оскаржували в апеляційному порядку 12,5 % (у 2014 р. — 13,3 %) рішень, ухвалених по суті спору місцевими судами в цивільних, господарських і адміністративних справах, а також у справах про адміністративні правопорушення, та 18,6 % (у 2014 р. — 17,9 %) вироків у кримінальному судочинстві.

У 2015 р. апеляційні суди скасували або змінили 54,5 тис. рішень місцевих судів у справах цивільного, господарського, адміністративного судочинства, а також про адміністративні правопорушення, що становить 3,5 % від загальної кількості рішень, ухвалених місцевими судами по суті спору (у 2014 р. — 91,2 тис., або 5,4 % від загальної кількості).

Що ж до здійснення судами кримінального судочинства, то у 2015 р. кількість осіб, стосовно яких в апеляційному порядку скасовано й змінено вироки місцевих загальних судів, зменшилася на 4,2 % і становила 10 тис. осіб (у 2014 р. — 10,5 тис.). Проте, незважаючи на зменшення кількості осіб, стосовно яких вироки було скасовано й змінено, частка цих осіб з-поміж тих, щодо яких місцеві загальні суди ухвалили вироки, дещо збільшилась і становила 9,5 % (у 2014 р. — 9,2 %).

У касаційному порядку вищі спеціалізовані суди скасували й змінили 17,6 тис. судових рі-

шень у справах цивільного, господарського та адміністративного судочинства, що становить 1,8 % від загальної кількості ухвалених місцевими судами рішень (у 2014 р. — 17,8 тис., або 1,7 % від загальної кількості рішень).

У касаційному порядку Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ скасував і змінив вироки стосовно 1,1 тис. осіб (у 2014 р. — 1,6 тис.), що становить лише 1 % від загальної кількості осіб, стосовно яких упродовж 2015 р. ухвалено вироки місцевими загальними судами (у 2014 р. — 1,4 %).

Верховний Суд України скасував і змінив судові рішення в 642 адміністративних, господарських та цивільних справах, що становить 0,04 % від кількості ухвалених місцевими судами рішень (у 2014 р. — 0,02 %). Верховний Суд України скасував і змінив вироки стосовно 22 осіб, що становить 0,02 % від кількості осіб, щодо яких ухвалено вироки місцевими судами (у 2014 р. — 0,01 %). У 2014—2015 роках питома вага скасованих і змінених Верховним Судом України судових рішень вищих спеціалізованих судів становила менше 1 % від розглянутих ними.

Зазначені статистичні дані свідчать, що 80—85 % судових рішень в апеляційному порядку не було оскаржено. Тобто в більшості розглянутих по суті справ учасники судових процесів погоджувалися з результатом вирішення їх справи судом, вважали рішення таким, що ґрунтується на законі та є прийнятним для виконання.

Майже 4 % скасованих і змінених в апеляційному порядку судових рішень у справах цивільного, господарського, адміністративного судочинства, про адміністративні правопорушення, приблизно 10 % — у справах кримінального судочинства та майже 2 % скасованих і змінених у касаційному порядку судових рішень свідчать про наявність незначної кількості судових помилок і не є тим кричущим недоліком, який указував би на неналежну якість судочинства.

Водночас будь-які допущені суддями судові помилки неприпустимі та мають бути прискіпливо проаналізовані передусім суддями, які їх допустили. Верховний Суд України та вищі спеціалізовані суди мають вживати передбачених законом превентивних заходів щодо недопущення таких випадків у майбутньому. На вчинки та рішення судді, які є підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності, повинні оперативно та принципово реагувати Вища рада юстиції та Вища кваліфікаційна комісія

суддів України. Національна школа суддів України має систематично вивчати причини суддівських помилок і відповідно коригувати програми підвищення кваліфікації суддів.

Забезпечення однакової стабільної судової практики є елементом верховенства права, адже вона гарантує стабільність правопорядку загалом, відповідає принципу рівності всіх перед законом і судом, позитивно впливає на поведінку учасників правовідносин, сприяє формуванню довіри суспільства до суддів та судової влади, мінімізує прояви корупції в судовій системі.

Поряд з цим перманентна зміна законодавства, необхідність застосування практики Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), формування вищими судами нової судової практики ставали доволі частими причинами скасування та зміни судових рішень.

Також необхідно звернути увагу на те, що законодавча невизначеність стосовно поняття «публічно-правові спори» на практиці спричиняла випадки виникнення спірних ситуацій щодо правильного вирішення міжюрисдикційних спорів.

Що стосується дотримання судами строків, установлених процесуальним законом, то у 2015 р. місцеві суди розглянули по суті, закінчивши провадження з порушенням установлених процесуальним законом строків, 81 тис. справ, що на 0,9 % менше порівняно з 2014 р. Проте частка цих справ з-поміж тих, провадження в яких загалом закінчено, дещо збільшилася й становила 6 % (у 2014 р. — 5,7 %). Варто також зазначити, що в минулому році господарські суди розглянули лише 2 справи понад установлені законом строки, що, безумовно, є позитивним прикладом для наслідування судами інших юрисдикцій.

Протягом 2015 р. місцеві суди відклали розгляд 77,6 тис. кримінальних справ. До тривалого перебування справ на розгляді судів, як і в попередні роки, призводила неявка в судові засідання учасників кримінального провадження.

Через неприбуття (неявку) обвинувачених (підсудних), свідків, захисників, прокурорів та інших учасників процесу було відкладено розгляд 10,4 тис. справ, з яких: через неприбуття (неявку) свідків чи потерпілих — 2,6 тис. справ; обвинуваченого (підсудного) — 5,5 тис. справ; захисника — 1,2 тис. справ; прокурора — 693 справи.

Суди приймали рішення про привід свідка під час розгляду 8,3 тис. справ. Із них не виконано постанови судів у 34,9 % справ, у яких прийнято рішення про привід свідка.

Суди приймали рішення про привід обвинуваченого (підсудного) в 12,1 тис. справ. Із них не виконано постанови судів у 38,7 % справ.

На 59,8 % збільшилася кількість справ, у яких суд відклав розгляд у зв'язку з тим, що обвинуваченого (підсудного), який перебуває під вартою, не було доставлено до суду (7,4 % від кількості тих справ, розгляд яких станом на 1 січня 2016 р. відкладено).

Разом з тим констатуємо, що статистичні форми судів дають змогу виявити справжні причини порушення строків лише в кримінальному судочинстві. А тому такі форми мають бути вдосконалені з метою відображення в них причин відкладення судових засідань та зупинення проваджень у цивільних, адміністративних і господарських справах.

Необхідно також зазначити, що, незважаючи на незначне зменшення надходження справ і матеріалів на розгляд судів загальної юрисдикції, у 2015 р. середнє щомісячне навантаження на одного суддю (з розрахунку фактичної чисельності суддів) суттєво не змінилося й становило:

- у місцевих судах: загальних — 60 справ і матеріалів на одного суддю (у 2014 р. — 61); адміністративних — 56 (у 2014 р. — 47); господарських — 33 (у 2014 р. — 31);

- в апеляційних судах: загальних — 21 справа й матеріал усіх категорій (у 2014 р. — 18); адміністративних — 39 (у 2014 р. — 52); господарських — 24 (у 2014 р. — 18);

- у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ: на одного суддю судової палати у цивільних справах — 114 справ і матеріалів (у 2014 р. — 125); на одного суддю судової палати у кримінальних справах — 39 справ і матеріалів (у 2014 р. — 43); у Вищому адміністративному суді України — 101 справа й матеріал (у 2014 р. — 113); у Вищому господарському суді України — 22 справи й матеріали (у 2014 р. — 20).

У Верховному Суді України цей показник порівняно з 2014 р. зріс більше ніж удесятеро й становив 25 справ і матеріалів на одного суддю (у 2014 р. — 2,4). Така ситуація є наслідком передусім змін до законодавства України, про що йшлося раніше.

Указане загалом означає, що кількість осіб, які обирають способом вирішення правового конфлікту звернення до суду, залишається сталою. У зв'язку з цим показники робочого навантаження суддів залишаються стабільно

високими, особливо в місцевих та вищих спеціалізованих судах.

ЄСПЛ неодноразово висловлювався, що право на суд, одним з аспектів якого є право на доступ до правосуддя, — не абсолютне, а судового розгляду потребують ті справи, у яких є «спір» про «право», реальний і серйозний, який може стосуватися як самого існування права, так і сфери його дії. При цьому ЄСПЛ у рішеннях у справах «Срадек проти Австрії», «Беліос проти Швейцарії» запропонував визначення поняття «суд» у змістовному сенсі та пояснив, що суд не обов'язково повинен розумітися як юрисдикція класичного типу, інтегрована в загальну судову систему держави.

У зв'язку з цим для розвантаження судової системи, здешевлення, пришвидшення та спрощення процедур вирішення окремих категорій справ необхідно запроваджувати альтернативні способи вирішення спорів та досудового примирення (медіація), розширювати перелік справ, зокрема з безспірним правом, підвідомчих нотаріату, третейським судам тощо. Водночас особа не має бути позбавлена права на звернення до суду за наявності альтернативних способів вирішення спорів.

Невиправданим також є зволікання із запровадженням інституту кримінального проступку. Це реальний шлях до спрощення судових процедур. Він дасть змогу суддям розглядати відповідні обвинувальні акти в спрощеному порядку без шкоди для ефективності.

Суттєвому зменшенню навантаження на суди сприятиме викорінення практики звернення контролюючих, фіскальних органів про стягнення нарахованих недоїмок із обов'язкових платежів. Зараз такі державні органи, намагаючись зняти із себе відповідальність за ухвалення рішень щодо справляння податку, звертаються за відповідним рішенням до суду. У такий спосіб державні органи використовують суди для виконання невласивої їм функції, значно збільшуючи одночасно суддівське навантаження. Тому справи подібних категорій слід вивести з-під обов'язкової юрисдикції суду, адже це суперечить основному завданню адміністративних судів — захисту прав людини від порушень з боку держави, державних органів, а не навпаки.

Натомість необхідно передати вирішення всіх категорій адміністративних справ із місцевих загальних до окружних адміністративних судів. Це сприятиме вирівнюванню навантаження

між суддями адміністративних і загальних судів, більш якісному вирішенню адміністративних спорів суддями, які спеціалізуються на розгляді таких справ, а також зосередить увагу суддів місцевих загальних судів на розгляді кримінальних та цивільних справ.

Останнім часом доволі загрозливих масштабів набуває проблема кадрового забезпечення судів, яка також суттєво впливає на своєчасність, ефективність судового захисту та навантаження на суддів. На сьогодні штатна чисельність посад суддів усієї судової системи становить 9 тис. 71. Проте фактично на посадах працює приблизно 7 тис. 600 суддів, тобто понад 15 % суддівських посад залишаються вакантними.

При цьому майже 900 суддів (20 % від кількості працюючих у місцевих судах суддів) не здійснюють правосуддя у зв'язку із закінченням п'ятирічного строку призначення їх на посаду. З них 700 пройшли всі необхідні перевірки та процедури для обрання на посаду судді безстроково, одержали позитивну рекомендацію Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; подання щодо їх обрання внесено до Верховної Ради України, проте так і не розглянуто.

У деяких місцевих судах проблема кадрового забезпечення просто критична. Так, Брусилівський районний суд Житомирської області та Магдалинівський районний суд Дніпропетровської області взагалі припинили діяльність зі здійснення правосуддя. У цих судах судді або звільнилися, або не мають повноважень зі здійснення правосуддя. У Піщанському районному суді Вінницької області, Устинівському районному суді Кіровоградської області, Золочівському районному суді Львівської області, Южному міському суді Одеської області та в інших судах правосуддя здійснює лише 1 суддя.

В Окружному адміністративному суді міста Києва, Рівненському та Харківському окружних адміністративних судах (юрисдикція яких розповсюджується відповідно на місто Київ та області) тільки третина суддів мають повноваження щодо здійснення правосуддя. Майже 20 % вакантних посад на сьогодні утворилося у Верховному Суді України та стільки ж — у вищих спеціалізованих судах загалом.

У судах, де тривалий час наявні вакантні посади або працюють судді, які не мають повноважень здійснювати правосуддя, ставиться під загрозу дотримання права людини на справед-

ливий суд. Така ситуація негативно впливає на оперативність та якість здійснення судочинства, штучно збільшує навантаження на інших працюючих суддів. Зволікання з вирішенням цієї проблеми неминуче призведе до збільшення кількості рішень ЄСПЛ, у яких буде констатовано, зокрема, порушення розумних строків розгляду справи судом.

Не можна оминати особливо гостру проблему, яка склалася з організацією роботи судів у Донецькій та Луганській областях. Переважна частина суддів та працівників апаратів судів, які працювали на тимчасово непідконтрольних українській владі територіях цих областей, вимушено полишили свої домівки та місце роботи й облаштувалися в судах інших регіонів України. Попри труднощі організаційного характеру, керівники судів Донецької та Луганської областей спільно з вищими спеціалізованими судами й Державною судовою адміністрацією України спрямували максимум зусиль на відновлення роботи цих судів та в стислі строки облаштували їх на нових місцях. Таким чином судовий захист мешканців цих регіонів удалося здійснювати на належному рівні.

Невідкладного законодавчого вирішення потребує питання подальшої долі самих суддів, які залишили окуповану територію АР Крим і тимчасово непідконтрольні українській владі території Луганської й Донецької областей та продовжили працювати в українських судах.

Установлений п. 10 розд. II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону «Про забезпечення права на справедливий суд» шестимісячний строк прикріплення таких суддів до іншого суду закінчився та не продовжувався на законодавчому рівні. На сьогодні єдиною підставою прикріплення цих суддів є рішення Ради судів України від 4 лютого 2016 р. № 11. Зазначена проблема має бути невідкладно врегульована на законодавчому рівні Верховною Радою України.

Протягом 2015 р. також здійснювалася робота з поліпшення ефективності організації роботи судів.

Так, 11 грудня 2014 р. Рада судів України рішенням № 71 затвердила Стратегію розвитку судової влади в Україні на 2015—2020 роки. У дії 2.1 цієї Стратегії передбачено розробку системи вимірювання ефективності судової системи, механізмів її застосування через чітку та прозору політику забезпечення якості судочинства та

стандарти ефективності. На виконання вказаного положення Рада судів України рішенням від 2 квітня 2015 р. № 28 затвердила рамкову систему оцінювання роботи суду в Україні «Система оцінювання роботи суду: стандарти, критерії, показники та методи».

У зв'язку з прийняттям Закону «Про забезпечення права на справедливий суд» та з урахуванням пропозицій суддівських колективів щодо необхідності вдосконалення окремих питань функціонування автоматизованої системи документообігу, Рада судів України рішенням від 2 квітня 2015 р. № 25 затвердила нову редакцію Положення про автоматизовану систему документообігу суду.

Протягом 2015 р. судова система України інтенсивно впроваджувала новітні технології в діяльність судів та здійснювала електронне правосуддя. Так, у минулому році було надіслано майже 350 тис. електронних копій судових документів та приблизно 850 тис. електронних повісток, проведено понад 60 тис. судових засідань у режимі відеоконференції, встановлено в судах 42 інформаційно-платіжних термінали. Рішенням Ради судів України від 22 липня 2015 р. № 74 визначено модельними з цього напрямку діяльності Київський районний суд м. Одеси, Овідіопольський районний суд Одеської області й Апеляційний суд Одеської області.

Щороку суди мають проблему неналежного фінансування їх діяльності. Зокрема, якщо у 2014 р. судова система була профінансована з Державного бюджету України майже на 50 % від фактичних потреб, то у 2015 р. цей показник ледь перевищував 35 %.

При формуванні бюджету 2016 р. було закладено (вперше за багато років) капітальні видатки за рахунок спеціального фонду Державного бюджету України в розмірі 260 млн грн, однак розрахункова потреба їх на сьогодні набагато більша — 3 млрд 912 млн грн. В умовах постійного дефіциту фінансових ресурсів на видатки розвитку для судової влади впродовж останніх років виділяються дуже обмежені бюджетні призначення.

Така ситуація з недофінансуванням роботи судів негативно впливає на стан здійснення судочинства судами та умови й організацію їх роботи.

Надзвичайно активною у 2015 р. була робота судів загальної юрисдикції щодо ініціювання питань про конституційність положень нормативно-правових актів. Зокрема, до Верхов-

ного Суду України надійшло майже 500 ухвал судів загальної юрисдикції стосовно розгляду питань про звернення до Конституційного Суду України щодо конституційності окремих положень законодавства. Такі питання виникали під час розгляду судами конкретних справ. Також надходили численні звернення суддівських колективів та громадян щодо конституційності деяких положень чинного законодавства України.

За результатами розгляду зазначених звернень та ухвал судів Пленум Верховного Суду України у 2015 р. направив до Конституційного Суду України 8 конституційних подань щодо конституційності деяких норм законів «Про очищення влади», «Про забезпечення права на справедливий суд», «Про судоустрій і статус суддів», «Про Регламент Верховної Ради України», «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», Податкового кодексу України.

З огляду на викладене та з метою посилення судового захисту прав наших співвітчизників, покращення судової практики, більш ефективного вирішення питань, пов'язаних з організацією роботи судів, запобігання негативним проявам у діяльності судової системи учасники спільного засідання **рекомендують**:

1. Верховному Суду України:

– під час розгляду справ виходити з головного завдання Верховного Суду України — забезпечення єдності судової практики шляхом надання правових висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду України;

– посилити в постановах Верховного Суду України мотивацію необхідності відступу від своєї правової позиції, викладеної в попередніх його висновках щодо застосування норми права.

2. Верховному Суду України та вищим спеціалізованим судам:

– провести круглі столи, семінари, конференції, присвячені актуальним питанням правозастосування;

– за результатами узагальнення судової практики звертати увагу Верховної Ради України на необхідність врегулювання окремих питань законодавчого характеру, виявлених під час проведення узагальнення;

– не допускати необґрунтованих відмов у відкритті проваджень у справах.

3. Верховному Суду України, вищим спеціалізованим судам, Державній судовій адміністрації України:

– удосконалити відповідні статистичні форми судів спеціалізованих юрисдикцій з метою відображення в них причин відкладення судових засідань та зупинення проваджень у цивільних, адміністративних та господарських справах;

– вживати заходів щодо покращення фінансування судової влади, зокрема збільшення видатків на її утримання в Державному бюджеті України.

4. Вищим спеціалізованим судам систематично узагальнювати судову практику та надавати методичну допомогу судам нижчого рівня щодо розгляду деяких категорій справ.

5. Головам Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України, апеляційних та місцевих судів:

– систематично звертати увагу суддів відповідних судів на необхідність забезпечення якості та строків розгляду справ, зменшення залишків нерозглянутих справ, недопущення судових помилок та на необхідність вживати заходів щодо підвищення професійного рівня суддів;

– посилити роботу з упровадження в діяльність відповідних судів міжнародних стандартів у сфері судочинства, захисту прав та свобод людини;

– активніше залучати суддів-спікерів судів до ширшого висвітлення в засобах масової інформації питань, пов'язаних із роботою відповідного суду.

6. Конституційному Суду України пришвидшити розгляд справ за конституційними поданнями, внесеними Верховним Судом України.

7. Вищій раді юстиції та Вищій кваліфікаційній комісії суддів України принципово та без зволікань реагувати на вчинки й рішення суддів, які є підставами для притягнення їх до дисциплінарної відповідальності.

8. Раді суддів України:

– посилити контроль за організацією діяльності судів. Виявляти й аналізувати недоліки в роботі окремих судів та своєчасно на них реагувати;

– внести зміни до Положення про автоматизовану систему документообігу суду щодо розподілу справ по негласних слідчих діях;

– відновити практику спільних виїздів у регіони України членів Ради суддів України, суддів Верховного Суду України і вищих спеціалізованих судів з метою вивчення на місцях стану організації здійснення судочинства в місцевих та апеляційних судах, зокрема там, де є значна кількість

не розглянутих в установлені строки справ, скарг на дії суддів і низький рівень якості ухвалених судових рішень;

– вживати дієвих заходів щодо зміцнення незалежності судів і суддів, захисту від втручання в їхню діяльність, правового та соціального захисту суддів та їхніх сімей.

9. Національній школі суддів України систематично вивчати причини виникнення суддівських помилок та коригувати у зв'язку з цим програми з підвищення кваліфікації суддів.

10. Суддям судів загальної юрисдикції:

– активніше застосовувати в судових рішеннях практику ЄСПЛ;

– враховувати, що принцип верховенства права є основоположним постулатом у діяльності судів та однією з найвищих демократичних цінностей, яка повинна проявлятися в щоденній діяльності судів;

– не допускати випадків формального застосування права відійти від правової позиції Верховного Суду України, викладеної в його постанові. Відхилення від правового висновку Верховного Суду України має бути якісно й переконливо мотивовано в судовому рішенні;

– неухильно дотримуватися ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права людини на свободу та особисту недоторканність і враховувати практику ЄСПЛ під час вирішення питань про обрання/продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

– звернути увагу на необхідність підвищення особистої відповідальності за своєчасний і якісний розгляд кожної судової справи; не допускати випадків незадовільної підготовки справ до судового розгляду, неналежного повідомлення учасників процесу, порушення строків розгляду справ, необґрунтованого відкладення справ і зупинення провадження у справах;

11. Верховній Раді України:

– внести зміни до п. 10 розд. II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону «Про забезпечення права на справедливий суд» щодо вилучення положення про шестимісячний строк прикріплення суддів до іншого суду в разі, коли суд припиняє роботу у зв'язку з проведенням антитерористичної операції, військовими діями та в інших випадках;

– невідкладно розглянути подання Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо обрання безстроково суддів, у яких закінчився 5-річний строк перебування на посаді;

– впровадити інститут кримінального проступку шляхом прийняття відповідного закону;

– внести зміни до процесуальних кодексів з метою передачі вирішення всіх категорій адміністративних справ із загальних до адміністративних судів;

– на законодавчому рівні з метою запобігання виникненню у судовій практиці спірних ситуацій визначити критерії вирішення міжюрисдикційних спорів.

12. Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України провести глибоку реформу процесу виконання судових рішень, враховуючи, зокрема, те, що у 2015 р. ЄСПЛ надіслав Уряду України 8 тис. 863 справи проти України з пропозицією надати свої зауваження, з яких майже 92 % справ (8 тис. 143 справи) стосувалися невиконання або тривалого виконання рішень національних судів.

13. Генеральній прокуратурі України, Міністерству внутрішніх справ України та Національній асоціації адвокатів України вживати заходів щодо унеможливлення випадків необґрунтованої неявки в судові засідання представників прокуратури й адвокатури, а також невиконання судового рішення про привід учасників процесу та доставку до суду обвинувачених (підсудних).

**Голова
Верховного Суду України** **Я.М. Романюк**

**Голова Вищого
спеціалізованого суду
України з розгляду
цивільних і кримінальних
справ** **Б.І. Гулько**

**Голова Вищого
господарського суду України** **Б.Ю. Львов**

**Голова Вищого
адміністративного суду
України** **О.М. Нечитайло**

МАТЕРІАЛИ IV МІЖНАРОДНОГО СУДОВО-ПРАВОВОГО ФОРУМУ

Як ми уже повідомляли у попередньому номері журналу, 17—18 березня цього року у Верховному Суді України відбувся IV Міжнародний судово-правовий форум «Судова реформа: стан та напрями розвитку», зорганізований Верховним Судом України і редакцією газети «Юридическая практика» спільно з проектом Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» та Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Пропонуємо увазі читачів доповідь Голови Верховного Суду України Я.М. Романюка і тези виступів деяких учасників цього заходу.

Я.М. Романюк, Голова Верховного Суду України

Судова реформа в Україні: погляд на ефективність правосуддя через призму соціальних потреб

Шановні учасники форуму!
Сьогодні я маю честь відкривати захід, який присвя-

чено обговоренню сучасного стану судової реформи в Україні, напрямів її подальшого розвитку. Звісно, найяскравішою темою залишатимуться оновлення, які пропонує судовій владі законопроект щодо внесення змін до Конституції України в частині правосуддя. Саме він зараз активно обговорюється в юридичних колах і не тільки.

Про деталі конституційних новацій учасники форуму матимуть змогу почути з доповідей, які сьогодні прозвучать. Хочу звернути вашу увагу на подальші напрями розвитку судової реформи.

Конституція — це базис для розвитку законодавства в усіх сферах суспільного життя. Безумовно, фундаментальні зміни в правилах функціонування судової системи неможливі без змін конституційних. Однак будьмо об'єктивними — лише цими змінами судова реформа не обмежується та з їх прийняттям не закінчується.

Справді, багато реформаторських ініціатив безпосередньо пов'язані з внесенням змін до Конституції. Але немало процесів у судочинстві ми можемо почати вдосконалювати вже тепер, не чекаючи таких змін. Це варто робити рішучіше та активніше, не боятися сміливих ідей і новацій, адже сучасний етап здійснення судової реформи — надважливий і особливий.

Запитаєте, чим? Тим, що Україна нарешті повинна завершити судову реформу, не припинити її на певному етапі, щоб через рік-два знову взятися щось реформувати або взагалі починати все спочатку, а дійти до кінцевої мети.

Судова система нашої держави з дня здобуття незалежності реформується майже безперервно. Реформаторські ініціативи завжди обґрунтовувалися глобальними цілями та високими ідеалами, але на практиці мали здебільшого тимчасовий, ситуативний успіх. Це було зумовлено багатьма чинниками. Деякі реформаторські ініціативи були політично забарвленими, інші — привабливі зовні, але на практиці мали спотворений вигляд. Одні зміни давали позитивний результат, інші — не відповідали поставленим цілям. Деякі ініціативи були нежиттєздатні «від народження», змінювалися чи скасовувалися без практичного втілення. Деякі, навпаки, активно впроваджувалися в життя, хоча фактично «вбивали» ефективно працюючі елементи судової системи, не пропонуючи альтернатив.

Виглядало так, що в Україні судова реформа проводилася заради самого процесу, а не для результату.

На сучасному етапі цієї реформи варто сконцентруватися на кінцевій меті. Якого результату прагнемо? Чого конкретно хочемо? Конкретна кінцева мета й визначає напрям реформи, її темп, а також зумовлює пошук оптимальних засобів для досягнення мети.

Фундаментальною гарантією захисту прав людини і громадянина була та залишається діяльність суду зі здійснення правосуддя, яке ґрунтується на справедливості та верховенстві права.

Крім того, соціологія права¹ розглядає діяльність суду як специфічний, незамінний соціальний інститут і наділяє її суспільним сенсом. Тобто вся

¹ Див.: Соціологія права. Підручник / За ред. Л.М. Герасіної, М.І. Панова. — К., 2003. — 247 с.

діяльність судів підпорядкована справі захисту прав і свобод людини. Це вихідний принцип як стратегічного, так і поточного аспектів функціонування судової системи.

Тому я переконаний, що метою судової реформи є функціонування в Україні такої судової системи, яка орієнтується на задоволення потреб та інтересів насамперед споживача судових послуг. У результаті реформи ми повинні одержати судову систему, що забезпечує максимальну ефективність виконання судами своєї основної функції — здійснення правосуддя.

Суд і судова система завжди породжуються певною суспільною системою², нехай і внаслідок владної волі тих чи інших політичних сил. Тому «ефективність» діяльності судової системи так само має розглядатися через призму соціальних потреб.

Будьмо відвертими: для людини, яка звертається до суду, абсолютно неважливі такі речі, як кількість судових інстанцій і нюанси компетенції спеціалізованих судів. Не має значення також назва суду або за яким процесуальним кодексом суд працює, чи який вигляд має судова повістка. Людину, яка вважає своє право порушеним, турбує інше — вона хоче одержати правовий захист швидко, у доступний, зрозумілий для неї спосіб та ефективно, тобто відчутти в результаті позитивний ефект.

Власне, такі соціальні потреби знаходять своє відображення в критеріях ефективності діяльності судових систем, які визнано профільними європейськими інституціями. Наприклад, Організація економічного співробітництва та розвитку визначає три таких критерії: 1) строк розгляду справи судом до винесення рішення; 2) доступність суду; 3) передбачуваність судових рішень.

В Україні сучасний етап судової реформи — це слухний час узяти на озброєння зазначені критерії та звернути увагу на широкий спектр новацій, впровадження яких може допомогти в досягненні мети реформування системи судустрою та судочинства. Назву декілька основних новацій, запровадження яких, на мою думку, є необхідним: оптимізація та спрощення судових процесів у судах усіх рівнів, зменшення кількості справ та скорочення часу на їх розгляд судами; впровадження нових інститутів позасудового вирішення спорів, у тому числі медіації, та популяризація наявних; зміна підходів до формування однакової судової практики та надання прерогативи превентивним засобам.

² Див.: Там само.

Деякі з цих новацій уже розглядаються з погляду можливості їх впровадження, зокрема, Радою з питань судової реформи, яка зараз продовжує активно працювати. Проте певні реформаторські ініціативи, м'яко кажучи, не зовсім відповідають цілям судової реформи. При цьому важливі та конче необхідні процесуальні механізми, на жаль, залишаються без уваги.

Нещодавно у Верховній Раді України зареєстровано черговий законопроект № 4180³, спрямований на вдосконалення окремих положень законодавства з питань судустрою і статусу суддів. Його автори — група народних депутатів, які представляють чотири різні політичні сили в парламенті. Це може свідчити про певну єдність поглядів таких сил, принаймні, щодо подальших шляхів проведення судової реформи.

У законопроекті, зокрема, пропонується досить суттєво оновити базовий для діяльності судової системи Закон України «Про судустрой і статус суддів». І головний акцент змін — це концентрація публічної уваги власне на постаті судді, загострення інтересу до способу життя суддів — як особистого, так і професійного.

Судді будуть зобов'язані подавати ще дві декларації — декларацію родинних зв'язків і декларацію доброчесності. Ці декларації будуть публічно доступними, а судді притягуватимуться до дисциплінарної відповідальності, якщо декларації не будуть подані чи будуть подані із запізненням. Крім того, на рівні закону закріплюється утворення так званої Громадської ради доброчесності з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у проведенні кваліфікаційного оцінювання.

Головна мета, з якою обґрунтовуються такі пропозиції, — це забезпечення громадського контролю над способом життя суддів, боротьба з корупцією та залучення громадськості до роботи органів у системі судустрою. Ідея зовні, звісно ж, приваблива та одержує схвальні відгуки в суспільстві.

Ідея нехай залишається ідеєю. А по суті ці нововведення мають мізерну ефективність на практиці.

По-перше, судді вже давно щороку подають декларації про доходи та майно, у тому числі й щодо членів сім'ї. Ці декларації загальнодоступні, оприлюднюються та неодноразово перевіряються відповідними фіскальними органами. Наприклад, лише за минулий рік було дві такі перевірки. Якщо є потреба розширити зміст декларації, то це можна зробити. І зараз слухний час — перед упровадженням системи електронного декларування.

³ Див.: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58327

Тому вже зрозуміло, що немає практичної корисності від двох додаткових, але по суті формальних, декларацій. До мети судової реформи нас вони не наближають і боротьби з корупцією стосуються, м'яко кажучи, дуже опосередковано. Здебільшого — це штучне створення додаткової підстави для притягнення суддів до відповідальності.

По-друге, ми маємо самостійний орган у системі судоустрою — Вищу кваліфікаційну комісію суддів України (далі — Комісія), яку сформовано відповідно до європейських стандартів. До її складу входять представники громадянського суспільства. Робота Комісії — прозора й публічна, ми всі можемо спостерігати це.

На сайті Комісії постійно оприлюднюється інформація про питання, які розглядаються, про суддів і кандидатів на посаду судді. Кожен, хто небайдужий, може звернутися до Комісії та надати будь-які відомості про суддю чи кандидата. Комісія й сама вправі запитувати та одержувати інформацію, яка їй потрібна для роботи. Весь цей масив відомостей прискіпливо вивчається, аналізується та використовується в роботі.

Необхідності законодавчого закріплення існування окремого громадського органу для збору, перевірки та аналізу інформації щодо судді немає. Це є та повинно залишатися в компетенції державного органу — Комісії. При цьому громадськість мала й має необмежене право надавати Комісії інформацію про суддів та кандидатів на посаду судді.

Видається, що теза «залучення громадськості до роботи державних органів» утрачає свій глибинний сенс, перетворюється на розтиражований штамп і використовується в багатьох реформаторських ініціативах як «данина моді». Слід припинити подібну популістську риторику в законотворчій діяльності та перейти виключно до зваженого й професійного підходу.

Так само й у питаннях боротьби з корупцією, про яку зараз говорять усі й усюди. Це чи не найуживаніше формулювання для обґрунтування великої кількості реформаторських ініціатив. Не стала винятком і судова реформа.

В Україні створюються все нові органи для боротьби з корупцією. Проте їх діяльність переважно спрямовано на те, щоб виявити факт корупції та покарати корупціонера.

Це, звісно ж, потрібні й правильні речі. Корупцію треба виявляти, порушників треба жорстко карати. Усе так. Однак я переконаний: поки що ми боремося з наслідками корупції в судовій системі, а не з її причинами. Цей процес можна порівняти з тим, як хворому дають жарознижувальні препарати, щоб «збити» температуру, замість того, щоб

з'ясувати, на що саме пацієнт хворіє, та знищити саму хворобу.

Причини корупційних проявів у судах — у дещо іншій площині, ніж формальне декларування доходів чи добросовісності суддів. Окрім прагнення особистого збагачення, існують інші чинники, які схиляють суддю до корупції, — це недосконале законодавство, яке дає змогу деяким учасникам спорів за сприяння недобросовісних суддів маніпулювати законом.

Сучасне законодавство не передбачає можливості проведення перевірок судових рішень, які сторонами не оскаржені, з метою встановлення неправосудності цих рішень. Немає механізму перегляду таких рішень інакше, ніж за заявою чи скаргю самих учасників справи.

Крім того, сама система притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності малоефективна. Переважна кількість суддів в Україні — це судді місцевих і апеляційних судів, скарги на діяльність яких розглядає єдиний на всю державу орган — Вища кваліфікаційна комісія суддів України.

Більше того, Комісія, окрім цих повноважень, має велику кількість інших, не менш важливих, які так само потребують часу, зусиль та уваги. Повноважень не зменшується, а тільки додається, як-от нещодавно — проведення первинного та поточного кваліфікаційного оцінювання суддів. Члени Комісії фізично не спроможні впоратися з усіма питаннями однаково швидко. Тому зрозуміло, що на всі випадки дисциплінарних порушень суддів Комісія не здатна реагувати оперативним та ефективно одночасно.

Ці умови утверджують недобросовісних суддів у безкарності, а також розхолоджують інших суддів. Якщо порушення, хоч і дрібне, залишається без належного реагування, воно породжує наступні порушення.

Зараз боротьба з корупцією в системі спрямовується головним чином на посилення відповідальності порушника. Однак, на мою думку, цього недостатньо. Варто дещо змістити акценти. Не так тяжкість покарання, як його невідворотність повинна стати пріоритетом для подолання корупційних проявів.

Із зазначеною умовою поєднується ще одна, яку водночас можна назвати й причиною виникнення такого негативного явища в судовій системі, як корупція. Це недостатня кількість ефективних механізмів забезпечення єдності судової практики.

Судова практика загалом — це наслідок щоденної діяльності судів, результат правозастосування, який формально виражений у масиві ухвалених судами рішень. З іншого боку, судовою практикою

можна назвати також певні усталені висновки, результати тлумачення правових норм.

З огляду на дані судової статистики останніх років⁴, в Україні щороку суди всіх інстанцій розглядають майже 4 млн. справ і матеріалів. Тобто щоденно ухвалюється в середньому приблизно 10 тис. судових рішень, які так чи інакше містять у собі результат тлумачення різноманітних правових норм.

Прочитую відомого французького соціолога права Жана Карбоньє: «Суддя — не єдиний інтерпретатор закону..., але лише суддя може надати тлумаченню обов'язкової сили»⁵. Дуже влучно сказано.

Справді, визначальна роль у процесі тлумачення нормативно-правових актів належить саме судді. І цей процес завжди мисленнєвий, тому нерозривно пов'язаний з особистісними характеристиками судді. Крім того, будь-яке тлумачення нормативно-правового акта в конкретній справі, яку розглядає суд, не може бути, так би мовити, відірване від фактичних обставин цієї справи.

Тож очевидно, що неможливо досягнути єдиного та, більше того, єдино правильного тлумачення правових норм усіма суддями в кожному суді на всій території України. Деяка «розбалансованість» судової практики, особливо на рівні судів першої інстанції, характерна й для будь-якої іншої держави, судова система якої побудована за принципами інстанційної і територіальної юрисдикції судів.

Власне, і Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ) погоджується з тим, що певні розбіжності в «інтерпретації» судами одних і тих самих правових норм — це природний наслідок функціонування подібних судових систем. І завдання вищих, верховних судів у тому, щоб врегулювати суперечливість тлумачення, використовуючи ефективні механізми забезпечення узгодженості практики національних судів (наприклад, справа «Зелінський, Прадель, Гонсалес і інші проти Франції»⁶, «Тудор проти Румунії»⁷, «Шварцкопф і Тауссік проти Чехії»⁸).

Проблема не в тому, що розбалансованість судової практики взагалі можлива, а в тому, як мінімізувати її прояви силами самої судової системи.

За висновками ЄСПЛ, аби судові тлумачення в рішеннях національних судів відповідали вимогам Конвенції про захист прав людини і осново-

положних свобод (далі — Конвенція), необхідно, щоб ці рішення були розумно передбачуваними. Таким чином, єдність судової практики — це реалізація принципу правової визначеності та одна з основних цінностей правової системи.

Тому для України забезпечення єдності судової практики — завдання дуже важливе з точки зору додержання Конвенції. Однакова, стабільна судова практика гарантує стабільність правопорядку загалом, відповідає принципу рівності всіх перед законом і судом, позитивно впливає на поведінку учасників правовідносин, сприяє формуванню довіри суспільства до суддів і судової влади, мінімізує прояви корупційної складової в судовій системі.

Забезпечення єдності судової практики — завдання найвищої судової установи кожної держави. Про це свідчить позитивний європейський досвід, і це підтверджує стала практика ЄСПЛ.

В Україні забезпечення єдності судової практики закон визначає як головне завдання Верховного Суду України. На сьогодні для його виконання Верховний Суд України користується чи не єдиним дієвим процесуальним механізмом — обов'язковою силою свого правового висновку, який зроблено в рішенні.

Правовий висновок Верховного Суду України має надзвичайну вагу. Проте в класичному розумінні він не є судовим прецедентом, який сформувався в англосаксонській правовій сім'ї. Верховний Суд України не створює й не може створювати правову норму чи змінювати її. Суд на прикладі конкретного випадку роз'яснює зміст правової норми: як її слід розуміти за наявності тих чи інших обставин, як вона реалізується на практиці, які наслідки можуть настати.

Україна належить до держав романо-германської правової сім'ї. Ми маємо достатньо розвинуту систему нормативно-правових актів і не потребуємо перетворення судової влади на законодавчу, а суддів — на суб'єктів правотворчості. Тому, на мою думку, інститут англосаксонського прецеденту буде занадто «чужим» нашій правовій системі.

У свою чергу, в державах континентального права під судовим прецедентом розуміють інститут усталеної судової практики. На жаль, про усталеність судової практики в Україні зараз говорити також не можемо, вона залишається розбалансованою.

Тому, на мою думку, найприйнятнішим шляхом для нашої держави буде розробка механізмів упровадження інституту так званого переконливого прецеденту. Він так чи інакше характерний для обох правових сімей і полягає в тому, що судові рішення не має обов'язкової прецедентної сили,

⁴ Див.: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/

⁵ Див.: Соціологія права. — 247 с.

⁶ Див.: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58592>

⁷ Див.: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-91885>

⁸ Див.: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90431>

проте впливає на практику інших судів із огляду на авторитет суду, який таке рішення ухвалив.

Це питання майбутнього, хоча й на сьогодні правовий висновок Верховного Суду України є неконфліктним способом впливу на формування однакової судової практики. Проте цей висновок Верховний Суд України робить лише тоді, коли розглядає конкретну справу. Тобто Верховний Суд України лише виправляє помилки в правозастосуванні, які суди вже допустили. Навіть для того, щоб установити факт невідповідності рішення суду нижчої інстанції правовому висновку Верховного Суду України, обов'язковим є розгляд справи та перевірка окремого процесуального рішення самим Верховним Судом України.

Водночас завдання Верховного Суду України — не тільки вирішення конкретної справи як правового спору. Призначення Верховного Суду України, головна ідея його діяльності — спрямування судової практики в єдине русло шляхом здійснення тлумачення правових норм.

Так, Верховний Суд України повинен мати змогу розглядати справи в процесуальному порядку та виправляти фундаментальні, серйозні судові помилки в правозастосуванні, які допустили суди нижчих інстанцій. Але не менш важливо, щоб єдність судової практики забезпечувалася іншими шляхами та спрямовувалася в правильне русло заздалегідь, тобто до того, як суд помилиться в правозастосуванні.

Свого часу, аналізуючи судову систему в Україні, Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у Висновку від 18 жовтня 2010 р. № 588/2010⁹ (п. 31) зазначила: ідея верховного суду полягає в тому, що такий суд надає прецедентне тлумачення закону й таким чином забезпечує однакове тлумачення закону всіма судами, *навіть до того*, як розбіжності виникають.

Ключовий момент, на який звертаю вашу увагу, — Верховний Суд України повинен мати змогу спрямовувати практику в єдине правильне русло до того, як неоднакове застосування норми права сталося.

Якщо в правовому полі передбачити способи процесуально ефективного запобігання судовим помилкам, їх кількість зменшиться в рази. І це буде найяскравішим показником підвищення якості судочинства.

Привертає увагу така цікава новація, як інститут консультативного, або преюдиціального, запиту. Його особливість у тому, що найвищий у державі суд тлумачить норму права не тоді, коли фактично виправляє судову помилку, а за запитом

ще до моменту вирішення справи по суті в суді першої інстанції.

Преюдиціальний запит як процедуру передбачено в діяльності Суду Європейського Союзу. Крім того, інститут консультативного запиту впроваджується в діяльності ЄСПЛ.

Так, у 2013 р. в рамках заходів з реформи ЄСПЛ Комітет міністрів Ради Європи схвалив Протокол № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Він надає право національним вищим судам (трибуналам), визначеним самими державами, звертатися до ЄСПЛ із запитом про надання консультативних висновків стосовно принципів питань, пов'язаних із тлумаченням або застосуванням прав і свобод, установлених Конвенцією.

Тобто застосування цього Протоколу дасть змогу державі убезпечитися від порушення Конвенції на національному рівні та запобігатиме великій кількості звернень громадян до ЄСПЛ. Для України це питання надзвичайно актуальне, адже за результатами діяльності ЄСПЛ у 2015 р. серед усіх держав-членів Ради Європи Україна продовжує лідувати за кількістю звернень.

Україна підписала Протокол № 16 ще в червні 2014 р., однак з ратифікацією не виправдано зволікає. Так само не виправдано гальмується розробка механізмів упровадження подібної процедури в національну правову систему.

Консультативний запит дає позитивний ефект: практика завчасно формується однаково. І учасники справи, і суд, і громадськість можуть з найбільшою вірогідністю спрогнозувати наслідки судового розгляду будь-якого спору. Тому це потужний засіб знищення корупційних проявів у судовій системі. Судді буде складно пояснити, чому його рішення суперечить напряду правозастосування, який був йому відомий. Процедура консультативного запиту має й інші позитиви: мінімізує ризик скасування судового рішення судом вищої інстанції, що також сприяє розгляду судами справ у розумні строки.

Безумовно, консультативний чи преюдиціальний запит — складний і специфічний правовий інститут. І сумніви в ефективності цього інституту, дискусії в юридичному середовищі — це нормальне явище.

Верховний Суд України, намагаючись активізувати дискусію в цій сфері та перевести її в практичну площину, провів у листопаді 2014 р. круглий стіл з обговорення особливостей преюдиціального чи консультативного запиту. Дискусію було розпочато. Проте дотепер вона залишається дуже несміливою. Тому я знову хочу звернути увагу на цей інститут усіх суб'єктів,

⁹ Див.: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/229B826C8AC-787DEC2257D87004987C3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/229B826C8AC-787DEC2257D87004987C3)

причетних до проведення судової реформи. Не слід боятися нового. Таку процедуру в цивільному праві має сусідня держава — Молдова. Ця процедура застосовується в цивільному та, з деякими особливостями, у кримінальному праві й у Франції.

Правова система повинна розвиватися й удосконалюватися, реагувати на соціально-економічні зміни та потреби суспільства. Так само й правові механізми, які закладаються в основу діяльності суду, можуть і повинні модернізуватися. Вивчення досвіду судових систем кращих світових зразків, запозичення нових правових інститутів, які позитивно зарекомендували себе в інших державах, — це гарний спосіб.

Наш форум дає провідним юристам широкі можливості для виваженої та професійної дискусії. Його організатори очікують, що будуть напрацьовані конструктивні пропозиції щодо вдосконалення вітчизняної правової системи, на протитягу політикам, які від реформаторських ініціатив бажають миттєво одержати політичні дивіденди.

Урешті-решт судова реформа проводиться не для політичного піару, її мета — запропонувати нашому суспільству дієві механізми, які забезпечать функціонування в Україні ефективної судової системи. І я переконаний, що ми досягнемо цієї мети спільними професійними зусиллями.

Дякую за увагу.

Тези виступів учасників

IV Міжнародного судово-правового форуму

О.В. Філатов, заступник глави Адміністрації Президента України, координатор Ради з питань судової реформи, секретар Конституційної Комісії

Щодо основних новацій конституційного етапу судової реформи

У лютому 2015 р. старт судовій реформі дав Закон «Про забезпечення права на справедливий суд», завдяки якому було перезавантажено Вищу раду юстиції, доформовано Вищу кваліфікаційну комісію суддів України, посилено гарантії незалежності суддів, деталізовано їх права та обов'язки, удосконалено дисциплінарні процедури та передбачено механізми для оновлення судової системи через процедуру кваліфікаційного оцінювання суддів. Законом також забезпечено відновлення ролі Верховного Суду України як найвищого судового органу та вдосконалено механізми однакового застосування норм права, зокрема, через погодження правових позицій між судовими палатами Верховного Суду України.

Проте докорінні, системні зміни в сфері правосуддя потребують також внесення змін до Конституції України.

На початку лютого цього року Верховна Рада України попередньо схвалила проект Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», розроблений Конституційною Комісією і внесений на розгляд парламенту Президентом України.

У законопроекті йдеться не лише про виконання багаторічних рекомендацій міжнародних експертів та приведення стандартів правосуддя у відповідність з міжнародними стандартами. На-

самперед він дає можливість провести докорінну трансформацію системи правосуддя.

Перше і головне завдання — забезпечення незалежності та деполітизація судової влади. Сьогодні існує ряд проблем, що виникли через конституційну залежність судової влади від інших органів влади. Так, понад 700 суддів уже більше року чекають на призначення їх безстроково Верховною Радою. Тому передбачається передання повноважень щодо обрання суддів на посади безстроково від Верховної Ради України до Вищої ради правосуддя. Судді обійматимуть посади тільки безстроково, а їх призначення здійснюватиметься Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя. Церемоніальна роль Глави держави у цьому процесі відповідатиме європейській практиці. Повноваження щодо звільнення та переведення суддів будуть виключно у компетенції Вищої ради правосуддя.

Друге — формування та діяльність органів, відповідальних за суддівський корпус, відповідно до європейських стандартів. Вища рада правосуддя — орган, функції та порядок формування якого суттєво відрізняється від Вищої ради юстиції. Більшість членів у цьому органі будуть судді, обрані самими суддями, що забезпечить їх незалежність. До Вищої ради правосуддя передаються не тільки повноваження щодо подання про призначення суддів, їх переведення та звільнення, але й надан-

ня згоди на затримання судді або тримання його під вартою чи арештом.

Третє — підвищення професійних вимог до суддів, розширення та чітке визначення підстав їх відповідальності. Так, віковий ценз для судді підвищується до 30 років, вимоги щодо професійного стажу — до п'яти років. Передбачається, що законом можуть бути передбачені додаткові вимоги — зокрема, планується, що до професійного стажу буде зараховуватися не будь-яка діяльність в сфері права, а тільки пов'язана із правосуддям.

Розмежовуються підстави для звільнення судді з посади та припинення його повноважень, забезпечується максимальна правова визначеність щодо підстав для звільнення. Передбачається нова підстава — порушення суддею обов'язку підтвердити законність джерела походження майна.

Четверте — забезпечити можливість зміни структури судової системи та запровадити ряд новацій щодо засад судового процесу і юрисдикції судів.

Найвищим судовим органом є Верховний Суд. Вищі спеціалізовані суди можуть діяти відповідно до закону. Таким чином, є можливість для переходу до триланкової судової системи. Але підходити до цього питання потрібно максимально виважено, із врахуванням поточного навантаження судів

касаційної інстанції, збереження спеціалізації судів та іншої специфіки української судової системи. Передумовою для прийняття такого рішення є підвищення якості правосуддя на рівні першої та апеляційної інстанцій.

П'яте — запровадження новацій щодо Конституційного Суду України, виокремлення його як самостійної від системи судів інституції. Підвищуються гарантії незалежності Конституційного Суду. Запроваджується інститут індивідуальної конституційної скарги.

Нарешті, законопроект ставить крапку в питанні спекуляцій щодо оновлення суддівського корпусу. Замість пропозиції про звільнення всіх суддів, проектом передбачено цивілізований, правовий та дієвий механізм перезавантаження судової влади через індивідуальне оцінювання суддів за критеріями компетентності, професійної етики та доброчесності.

Крім змін до Конституції, на нас також очікує прийняття ще декількох важливих рішень, зокрема, внесення змін до процесуального законодавства та законодавства про адвокатуру. Наразі відповідні проекти внесені на розгляд Ради з питань судової реформи та доопрацьовуються з максимальним врахуванням пропозицій професійної юридичної спільноти.

І.М. Бенедисюк, голова Вищої ради юстиції

Щодо нових конституційних повноважень та порядку формування Вищої ради правосуддя

Сьогодні наша держава знаходиться на важливому історичному етапі системних змін. Одним з найбільших суспільних очікувань є оновлення суддівського корпусу та забезпечення доступу до справедливого суду. Тому реформа системи правосуддя — пріоритетний і першочерговий напрям реформування нашої держави, до процесу її впровадження прикута увага міжнародного співтовариства.

На сьогодні основним елементом механізму реалізації судової реформи є проект закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя), який отримав попереднє схвалення Верховної Ради України.

Частина положень законопроекту про внесення змін до Конституції стосується юридичного статусу, повноважень, порядку формування та діяльності нового органу системи правосуддя — Вищої ради правосуддя, в яку, за умови прийняття запропонованих змін, буде реорганізовано Вищу раду юстиції.

Законопроект передбачає наділення Вищої ради правосуддя повноваженнями, якими володіють подібні органи у провідних європейських державах.

У більшості країн ради юстиції є конституційними органами. У деяких державах, де ради юстиції мають конституційний статус, конституція лише вказує на наявність і головну роль цього органу та не містить переліку його точного складу або функцій, оскільки останні регулюються за законом. Тим не менш все більше країн прагнуть урегулювати склад, а іноді й основні функції ради юстиції в самій конституції. Таке рішення вважається доцільним, оскільки дасть змогу запобігти можливим спробам звузити компетенцію ради юстиції через внесення змін до відповідних законів.

Цим шляхом пішла також і Україна, адже він є найбільш правильним за нинішніх реалій.

Важливою новацією у законопроекті, що відповідає європейським стандартам та слугуватиме гарантією незалежності Вищої ради правосуддя, є встановлення нових вимог до складу цього органу. У разі прийняття законопроекту більшість

членів Вищої ради правосуддя становитимуть судді, обрані суддями, що відповідає рішенням Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі «Волков проти України» та рекомендаціям Венеціанської комісії.

При цьому згідно з європейськими рекомендаціями члени Вищої ради правосуддя, які є суддями, мають обиратися своїми колегами серед усіх рівнів судової системи. Це дасть змогу розуміти і належним чином оцінювати всіх суддів різних інстанцій.

Стосовно членів зазначеної Ради, які не є суддями, відповідно до рекомендацій Консультативної ради європейських суддів вони можуть обиратися серед інших видатних юристів, професорів університетів, які мають значний досвід професійної роботи, або громадян із визначним статусом. Досвід, отриманий із юридичної практики, або робота на іншій юридичній посаді бажані для того, щоб гарантувати, що такі члени Ради мають необхідні навички і досвід роботи в сферах компетенції Ради, а також добре розуміються на дії механізмів в юстиції.

Законопроект передбачає посилення незалежності самої Вищої ради правосуддя. Адже згідно з європейськими стандартами Вища рада правосуддя як гарант незалежності судової системи та окремих суддів має бути незалежною. Для мінімізації можливого політичного впливу та іншого тиску на Вищу раду правосуддя законопроектом передбачено, що міністр юстиції України та Генеральний прокурор України не будуть входити до складу Вищої ради правосуддя за посадою (це відповідає рекомендаціям міжнародних експертів та рішенням ЄСПЛ у справі «Волков проти України»).

З метою забезпечення незалежності членів Вищої ради правосуддя законопроектом також встановлюються положення, згідно з якими «член Вищої ради правосуддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади

(крім посади Голови Верховного Суду України), виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої. Член Вищої ради правосуддя має належати до правничої професії та відповідати критерію політичної нейтральності».

Виключно система правосуддя, що здатна саморегулюватися та налагоджувати свою роботу, може забезпечити досягнення цілей судової реформи. Тому забезпечення координації в системі правосуддя — дуже важливий чинник. Виконання Вищою радою правосуддя організаційної функції відповідає практиці європейських країн та сприятиме налагодженому та стабільному функціонуванню української судової влади.

Згідно з проектом конституційних змін Вища рада правосуддя також матиме повноваження: надавати згоду на затримання судді чи тримання його під вартою; ухвалювати рішення про переведення судді з одного суду до іншого; ухвалювати рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності; ухвалювати рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя.

Крім того, цей орган отримає право впливати на процес прийняття законодавчих змін, що стосуються створення, реорганізації та ліквідації судів (проект закону про утворення, реорганізацію чи ліквідацію суду вноситься до Верховної Ради України Президентом після консультацій з Вищою радою правосуддя).

Згідно з положеннями законопроекту на рівні Конституції буде закріплено невиключний перелік повноважень Вищої ради правосуддя, а додаткові повноваження цього органу можуть бути встановлені на рівні законів. Загалом це відповідає практиці європейських країн та дозволить забезпечити правове регулювання, адекватне змінам та практичним потребам, але при цьому, встановивши запобіжники від звуження конституційних повноважень Вищої ради правосуддя.

Ю.В. Баулін, Голова Конституційного Суду України, професор, академік НАПрНУ

Щодо нового конституційного формату діяльності Конституційного Суду України та конституційної скарги

Нещодавно у межах конституційної реформи Верховна Рада України попередньо розглянула та схвалила законопроект про внесення змін до Конституції (щодо правосуддя; реєстр. № 3524). Йдеться, насамперед, про запровадження інституту конституційної скарги, для чого пропонується:

по-перше, — у ст. 55 Конституції передбачити таке положення: *«Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом».*

по-друге, — доповнити Конституцію новою ст. 151¹ такого змісту: *«Конституційний Суд Украї-*

ни вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано».

Як впливає з інших положень законопроекту, конституційна скарга запроваджується, зокрема, і як альтернатива інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України щодо тлумачення законів України, у тому числі за зверненнями громадян, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, а також юридичних осіб. На це вказують пропозиції щодо вилучення з повноважень Конституційного Суду України тлумачення законів України.

Таким чином, у разі ухвалення законопроекту до повноважень Конституційного Суду України на-

лежатиме офіційне тлумачення лише Конституції України й виключно за конституційними поданнями «Президента України; щонайменше сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим».

Наскільки повноцінними виявляться зазначені зміни та як вони позначатимуться на діяльності Конституційного Суду України в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина покаже час.

Запровадження інституту конституційної скарги потребує ґрунтовної підготовки, формування надійного правового фундаменту його функціонування як елемента загальнодержавного механізму захисту прав і свобод людини і громадянина у правовій демократичній Українській державі. Сьогодні ж можна лише констатувати, що проблема із запровадженням інституту конституційної скарги, щодо доцільності якого тривала багаторічна полеміка, нарешті може бути вирішена.

Н.С. Кузнецова, професор

Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАПрНУ

Щодо правової природи рішення Верховного Суду України

Закон 2010 р. «Про судоустрій і статус суддів» не тільки істотно змінив розподіл повноважень між Верховним Судом України і судами касаційної інстанції (вищими спеціалізованими судами) — це питання має самостійний характер, воно неодноразово обговорювалось і цьому факту була дана належна оцінка, але водночас у судову практику були введені нові процесуальні інструменти, які істотно вплинули на процес формування єдиних підходів до застосування чинного законодавства при вирішенні судових спорів.

Верховний Суд України, позбавлений повноважень з узагальнення законодавства і прийняття відповідних постанов Пленуму, одержав інше повноваження: переглядаючи рішення суду касаційної інстанції в разі неоднакового застосування однієї і тієї ж норми права в подібних правовідносинах, приймати постанови, що містять висновок, який є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень при застосуванні ними у своїй діяльності нормативно-правового акта, що містить відповідну норму.

Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм.

Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України з одночасним наведенням відповідних мотивів.

Практично зразу ж після прийняття Закону «Про судоустрій і статус суддів» перед юридичним загалом постало питання: яку правову кваліфікацію щодо природи висновків Верховного Суду України можна надати?

Судовим прецедентом, як правило, розуміють судові рішення вищого органу судової влади у конкретній справі, як винесене в рамках певної юридичної процедури (судочинства), що містить правове положення (правову позицію, принципи). Такі судові рішення (їх правові позиції — *ratio desidenti*) публікуються в офіційних збірниках і наділені імперативністю для застосування до аналогічних справ у майбутньому.

Руперт Кросс у відомій монографії «Прецедент в англійському праві» зазначає, що хоча дотепер англійська доктрина прецеденту знаходиться в стані постійних змін, але вона зберігає три постійні риси: повагу до окремо взятого рішення одного з вищих судів; визнання того, що рішення такого суду є переконуючим прецедентом для судів, які стоять вище за нього в ієрархії; окреме рішення розглядається завжди як обов'язковий прецедент для нижчих судів.

Безумовно, у такому контексті не слід розглядати як єдину проблему визнання елементів прецедентності у сучасному українському праві та наявність в ньому елементів судової правотворчості. Остання є самостійною проблемою і повинна розглядатися як дієвий засіб впливу на право і як регулятор суспільних відносин, як його частина

Сьогодні Верховний Суд України наділений унікальним повноваженням — через визначення позиції у конкретній справі формувати (створювати) право, шляхом тлумачення норми, застосування якої викликало труднощі у судовій практиці. Унікальний тому, що така процесуальна конструкція відсутня в інших пострадянських державах.

На нашу думку, триваючі дискусії про те, чи є постанови Верховного Суду України прецедентами, квазі-прецедентами чи напів-прецедентами не є продуктивними ні в теоретичному плані, ні в практичному.

О.І. Заліско, заступник Генерального прокурора України

Щодо змін в діяльності прокуратури, які зумовлені реформуванням, у тому числі на конституційному рівні

На сьогодні система та діяльність органів прокуратури вже зазнали серйозних змін, зумовлених необхідністю перебудови за європейськими принципами та відмови від функцій, невластивих прокуратурам країн Європи. Так, новим Законом «Про прокуратуру» скасовано так званий «загальний нагляд», обмежено випадки здійснення прокуратурою представництва інтересів держави та громадянина в суді, сформовано засади забезпечення внутрішньої незалежності прокурора.

Разом із законодавчими змінами безпосередньо керівництво прокуратури провело низку істотних внутрішніх організаційних змін. На сьогодні утворено 178 місцевих прокуратур, штатну чисельність працівників органів прокуратури скорочено майже на чверть до 15 тис. осіб, з яких прокурорсько-слідчих працівників — 11 тис.

Наразі готуються до впровадження концептуально нові для органів прокуратури України положення Закону «Про прокуратуру» щодо створення органів прокурорського самоврядування, покликаних захистити права прокурорів зсередини системи.

У світлі необхідних змін працівники прокуратури позитивно сприймають ініціативу створе-

Водночас ми можемо констатувати, що існують об'єктивні підстави для висновку, що ці постанови — **є джерелом права**, яке на сучасному етапі повинно розглядатися значно ширше, ніж законодавство. Передовсім за рахунок включення до його складу загальних принципів, а також інших, крім законів, джерел, зокрема актів судової правотворчості.

Судова практика повинна відповідати викликам часу. Вона має бути сталою, логічною, обґрунтованою, чіткою у формулюванні правових позицій.

Для того, щоб якість постанов Верховного Суду України відповідала високим стандартам, Верховний Суд України не повинен перетворюватися на конвеєр; у питаннях формування єдиної судової практики він має бути «озброєний» всім необхідним інструментарієм: високопрофесійними кадрами, необхідним часом, достатнім для опрацювання правової позиції, процесуальними гарантіями і механізмами дотримання приписів Верховного Суду України.

ної Президентом України Конституційної Комісії щодо віднесення прокуратури України до системи судової влади. Для самої прокуратури та українського суспільства це матиме лише позитивні наслідки, оскільки численні перешкоди на шляху її реформування, що існували у попередні роки, буде усунуто.

Віднесення прокуратури до системи судової влади стане фундаментальним і принциповим кроком на шляху реформування органів прокуратури та відповідатиме сучасним тенденціям визначення ролі прокуратури в демократичних країнах. Такої ж думки дотримуються і представники Ради Європи, які визнають той факт, що віднесення прокуратури до виконавчої влади не найкращий спосіб визначення її місця Конституцією, оскільки виникали б великі ризики того, що на цей орган чинитиметься неправомірний політичний тиск з боку уряду.

Сучасна прокуратура України повинна зайняти відповідне місце серед інших державних органів, маючи набір функцій, які б відповідали міжнародним принципам, умовам сьогодення в державі та надавали змогу ефективно здійснювати захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

М.Ф. Селівон, голова Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, академік НАПрНУ

Щодо розвитку міжнародного комерційного арбітражу як необхідної складової успішності судової реформи в Україні

Функціонування інституту міжнародного комерційного арбітражу та третейських судів як інститутів приватного вирішення спорів неможливо без участі держави. Хоча законодавством України сприйнята приватно-правова концепція арбітражу, яка характеризується обмеженим впливом держави на арбітражний процес та винесення арбітражного рішення, беззаперечним є висновок, що ефективність арбітражу напряду залежить від держави в особі судової влади, в наданні арбітражу необхідної підтримки та сприяння, створення проарбітражного клімату загалом та сприятливих умов для здійснення арбітражем своїх функцій зокрема.

Задовольняючи попит громадянського суспільства на захист своїх прав та інтересів за допомогою альтернативних способів вирішення спорів в сучасних умовах необхідно:

- збалансувати функції судового контролю з функціями сприяння арбітражу;
- внести відповідні зміни у процесуальне законодавство України, зокрема у Господарський про-

цесуальний кодекс України, з метою уніфікації підходу до прийняття державними судами рішень у разі пред'явлення позову у спорі, який є предметом третейської угоди, з урахуванням положень ст. VI Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 р. та ст. II Нью-Йоркської конвенції про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р.;

– внести зміни до постанови Пленуму Верховного суду України від 24 грудня 1999 р. № 12 «Про практику розгляду судами клопотань про визнання та виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» та як наслідок змінити підходи, закріплені у роз'ясненні Вищого господарського суду України від 31 травня 2002 р. № 04-5/608 «Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій» та привести їх у відповідність до світової арбітражної практики та положень Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 р.

Римвідас Норкус, Голова Верховного суду Литовської Республіки

Щодо електронного судочинства (господарські справи, цивільний аспект)

Необхідно звернути увагу на те, що в Литві господарські (комерційні) суперечки як такі в окрему категорію не виділяються. На відміну від ситуації в деяких державах, не встановлена й спеціалізована або автономна система їх розгляду. У Литві господарські спори розглядають суди загальної юрисдикції, відповідно до правил, встановлених цивільним процесом. Вищий ступінь у цій судовій системі займає Верховний суд Литви. Тим не менш у нас передбачені деякі особливості провадження у господарських (комерційних) справах, встановлені нашим законодавством, як, наприклад, щодо спорів, пов'язаних з державними закупівлями.

Інформаційні технології практично вирішують проблему з обсягами інформації, часом її передачі, фінансовими витратами і, таким чином, прискорюють розгляд справ; гарантується справжність

інформації, її достовірність, об'єктивність фіксації і надання доказів, достовірне встановлення особи учасників процесу та ін.

Щоправда можна засумніватися в твердженні, що ці інформаційні технології зменшують робоче навантаження в судах. Спрощуючи доступ до правосуддя, технології створюють умови для звернення до судів для тих осіб, які, можливо, не зробили б цього в разі відсутності відповідних технологічних полегшень. Отже, інформаційні технології спрощують доступ до суду, і хоча тим самим трохи збільшується робоче навантаження в судах, позитивним результатом спрощеного доступу є більш активний захист прав осіб і підвищення рівня довіри до судів.

Чи важливо це для господарських справ? Поза всякими сумнівами — важливо.

Оскільки в рамках господарських спорів ми стикаємося зі специфічними суб'єктами — компаніями, підприємцями, все ж до таких осіб можна пред'являти більш суворі вимоги, ніж до

фізичних осіб — непрофесіоналів, в тому числі щодо електронної комунікації із судом.

Наведу наочний приклад зі справами про державні закупівлі. У Литві ці справи становлять особливу складність, оскільки правові акти Європейського Союзу встановлюють складні тендерні процедури. Крім того, такі справи повинні розглядатися швидко, адже в іншому випадку можна втратити фінансову підтримку Євросоюзу, стопориться реалізація програми державних інвестицій: наприклад, не встигають до початку навчального року відремонтувати школу або до настання зимового сезону прокласти дорогу. Отже, у справах про державні закупівлі процес розгляду спорів повинен бути максимально ефективним та

оперативним. Литовське законодавство встановлює терміни розгляду таких справ. Оскільки сторонами в таких справах завжди є підприємці та державні установи, тут електронна комунікація із судом завжди є виправданою і можливою. Такі справи в судах Литви ведуться виключно в електронній формі і сторони не можуть вибирати чи стануть вони приймати електронні документи, які направляються їм судом: вони просто зобов'язані це робити.

Розвиток інформаційних технологій в судовому процесі не повинен бути самоціллю, найкращих результатів можна очікувати тільки в тому випадку, якщо не постраждає достовірність, сумлінність судового процесу та окремих процедур.

Йонас Прап'єстіс, голова Відділу кримінальних справ Верховного суду Литовської Республіки, суддя Конституційного суду Литовської Республіки у відставці

Щодо ролі Відділу кримінальних справ Верховного суду Литовської Республіки в процесі гармонізації судової практики

У Литовській Республіці Верховний суд є єдиним судом касаційної інстанції, що здійснює перегляд рішень судів загальної юрисдикції, які вступили в законну силу, і наказів у кримінальних справах, тому виключно Верховний суд Литви зобов'язаний формувати єдину практику судів загальної юрисдикції з питань тлумачення і застосування законів та інших правових актів у кримінальних справах.

Це здійснюється суддями Відділу кримінальних справ Верховного суду Литви у таких формах:

1) колегією в складі трьох суддів у порядку усного або письмового (без участі сторін) провадження шляхом перевірки вироків, які вступили в законну силу і були оскаржені, прийнятих судами першої інстанції, та ухвал судів апеляційної інстанції, винесених в апеляційному порядку під час перевірки заключних актів судів першої інстанції в аспекті належного (неналежного) застосування права;

2) розширеною колегією в складі семи суддів — у тому випадку, коли правильне застосування кримінального або кримінально-процесуального закону при перевірці оскаржених заключних актів судів нижчих інстанцій тягне нове тлумачення правових норм у судовій практиці;

3) на пленарних сесіях Відділу у разі, коли в результаті застосування кримінального або кримі-

нально-процесуального закону з'являється підстава для відхилення від практики Верховного суду;

4) змішаними колегіями в складі трьох суддів або розширеними колегіями в складі семи суддів Відділу кримінальних справ і Відділу цивільних справ Верховного суду в разі, коли при касаційному перегляді заключних актів судів нижчих інстанцій вирішуються особливо складні питання застосування кримінального, цивільного права (як матеріального, так і процесуального).

Кількість касаційних скарг, які отримує Відділ кримінальних справ Верховного суду, постійно зростає. Аналіз касаційної діяльності Відділу кримінальних справ за 2010—2015 рр. свідчить про те, що майже в кожній третій кримінальній справі, розглянутій у касаційному порядку, заключні акти, прийняті судом першої або апеляційної інстанції, або судами обох цих інстанцій, були скасовані або змінені. Така тенденція стає все більш вираженою, незалежно від зміни рівня й структури злочинності в Литовській Республіці. Таким чином, у кримінальній юстиції Литви все більшого значення набувають прецеденти, встановлені в розглянутих касаційним органом справах.

Рішення Верховного суду Литви обов'язково мають застосовуватись судами загальної юрисдикції, але таке застосування повинно бути обґрунтованим, виваженим та змістовним, а не формальним.

О.В. Кохановська, професор кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент НАПрНУ

Щодо значення прецедентів у сфері права інтелектуальної власності в США і практики суду в Україні

На сьогоднішній день можна стверджувати, що глобальна система правової охорони інтелектуальної власності у світі вже створена. Україна, так само як і США, розвивається у цьому напрямі, адаптуючись до вимог світового співтовариства. Економіки країн, які не слідують світовим тенденціям інтелектуального, інформаційного, соціально-економічного і технологічного розвитку, не здатні забезпечити стабільний розвиток своїх держав. США мають значний досвід охорони і захисту, перш за все майнових прав інтелектуальної власності, а останні роки докладають значні зусилля для інтеграції усіх країн в єдину ефективну систему захисту прав інтелектуальної власності. За роки незалежності Україна також значно активізувала процес входження в світові організації, які регулюють відносини у сфері інтелектуальної власності, спираючись переважно на європейський досвід і прагнучи розділити цінності Європейського Союзу.

Різниця у більшому ступені уваги, яка приділяється тим чи іншим питанням прав інтелектуальної власності в різних країнах світу, пояснюється зародженням в далекі часи різних правових концепцій, які були покладені в основу охорони інтелектуальної творчої діяльності. Наприклад, концепцій *copyright* і *droit d'auteur* в авторському праві. Звідси авторське право у США розглядається традиційно і переважно як специфічна форма власності, яку автор може створити і яку можна використати з комерційною метою, як і будь-яку іншу власність. Основний наголос тут робиться саме на майнових правах автора. Саме це, з точки зору американського права, відповідає також кінцевій меті — підвищення рівня суспільного добробуту і збільшенню економічних цінностей.

Україна, яка належить до країн континентальної юридичної традиції, яку ще називають латинською, або заснованою на римському праві, або романо-германською, більшою мірою сприйняла концепцію *droit d'auteur*, яка дослівно перекладається з французької як **авторські права**. Згідно з цією концепцією авторське право розглядається у двох площинах: як таке, що охороняє майновий зміст цієї власності; та, втілюючи концепцію

природного права (твір є продовженням особистості автора), охороняє особисті немайнові права автора. Оскільки концепція *droit d'auteur* була втілена в Бернській конвенції, США, як країна, що приєдналась до цієї конвенції, була вимушена пом'якшити свою позицію та наблизити чинне законодавство до законодавства країн континентальної Європи.

Право інтелектуальної власності — це сфера, в якій практиці суду від самого початку належить важлива роль, до якої б з систем права не належала країна. Втім у США федеральний уряд, так само як і штати, використовують правову традицію загального права, у зв'язку із чим у межах відповідної юрисдикції судові рішення мають силу закону. Посилання на прецедентне право — обов'язкова частина американської правової практики, а значення закону пов'язується із прецедентом і доктриною *stare decisis*, що означає «стояти на вирішеному». У відповідності із наведеними принципами суди нижчого рівня повинні враховувати рішення судів вищого рівня і діяти так само, як і у своїх попередніх рішеннях, за відсутності нескасовних доводів проти цього.

Для України в останні роки все чіткіше простежується процес посилення ролі та значення судової правотворчості. В умовах гармонізації законодавства нашої країни з правом ЄС в Україні зростає і посилюється роль Верховного Суду, який аналізує і використовує досвід вирішення багатьох справ, в тому числі у сфері інтелектуальної власності, орієнтуючи судові органи на правильне застосування чинного законодавства у цій важливій сфері. Постанови та ухвали судових палат в цивільних і кримінальних справах Верховного Суду України у конкретних справах також слугують сьогодні орієнтирами для судової практики, в яких знаходять відображення важливі, принципи для практики питання, що виникають при застосуванні правових норм. Такі постанови та ухвали в конкретних справах вже одержали на практиці визнання як своєрідні прецеденти тлумачення правової норми, що має значення не лише для посилення захисту прав учасників відносин у сфері інтелектуальної власності, але і для більшого порозуміння між Україною і США у цих питаннях.

Р.А. Майданик, професор, завідувач кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАПрНУ

Щодо похідного позову як підстави для відповідальності директора товариства за заподіяну шкоду

Учасники юридичної особи мають два основних інструменти захисту інтересів свого товариства від зловживань членів органів управління — це оспорування правочинів юридичної особи і стягнення з винних членів органів управління збитків на користь товариства.

Притягнення членів органів юридичної особи до майнової відповідальності за позовами власників корпоративних прав отримало в українському праві назву похідного/непрямого позову (*derivative suit; indirekte/mittelbare Klage*). Особливість цього способу захисту зумовлена тим, що учасник (акціонер), який ініціював судовий процес, не є безпосереднім вигодонабувачем у спорі, такою особою є саме товариство, проте права (інтереси) учасника захищаються шляхом захисту інтересів самого товариства.

Для ефективного запровадження в українському праві такої відповідальності доцільним вбачається закріплення переліку обов'язків і норм-принципів щодо поведінки посадових осіб органів управління товариством.

Вітчизняне право має не лише визначити у спеціальних законах загальні принципи діяльності посадових осіб органів корпоративного управління, а й конкретизувати їх, а також передбачити чіткі вимоги щодо кваліфікації дій членів наглядової ради та виконавчого органу, принаймні в акціонерних товариствах і товариствах з обмеженою відповідальністю, з метою притягнення їх до цивільно-правової відповідальності за заподіяну ними шкоду товариству.

При цьому в праві України спірним залишається питання про підстави відповідальності директора і членів колегіальних органів управління. Головним питанням, без з'ясування якого неможливе остаточне формування режиму відповідальності директорів і членів колегіальних органів управління, залишається питання про підстави відповідальності.

У межах загальної цивільно-правової доктрини відповідальності для стягнення збитків необхідна наявність доказів а) винності дій відповідача, б) виникнення у потерпілого збитків, в) наявності причинно-наслідкового зв'язку між діями відповідача та збитками. При цьому як згідно зі ст. 614 Цивільного кодексу України, що регулює вину як підставу відповідальності за порушення зобов'язання, так і відповідно до ст. 1166 зазначеного

Кодексу, яка регулює загальні підстави деліктної відповідальності, вина передбачається, якщо заподіювач шкоди (боржник) не доведе свою невинуватість.

Застосовуваність принципу винної відповідальності та презумпції винності в контексті відповідальності директорів за заподіяні ними збитки товариствам в Україні досі залишається спірним.

Є три основні підходи щодо розв'язання проблеми встановлення презумпції (не)винуватості в контексті похідних позовів до директорів товариств.

Щодо змісту принципу вини:

1) директор вважатиметься винним не лише за умисел та грубу необережність, але й за будь-який прорахунок у прийнятті управлінського рішення, якщо таке рішення заподіяло товариству збитки;

2) директор вважатиметься винним, лише якщо буде доведена груба необережність або умисел;

3) директор вважатиметься винним лише за наявності умислу на заподіяння шкоди товариству.

Щодо визначення презумпції вини:

1) вина директора презюмується, як це і випливає зі статей 614 і 1166 Цивільного кодексу України, якщо він сам у відповідь на позов акціонерів (учасників) не доведе зворотнє;

2) як відступ від класичного підходу специфіка корпоративних відносин може зумовити введення презумпції невинуватості директора з покладенням жорсткого тягара доказування на акціонерів (учасників);

3) введення презумпції невинуватості може бути зумовлено, а тягар доказування позивачів відповідно полегшено за рахунок встановлення в судовій практиці (або в законі) ряду контрпрезумпцій.

При виборі прийнятної моделі відповідальності директора має враховуватися загальна політико-правова закономірність: чим сильніша відповідальність директорів, тим більш захищені права акціонерів (особливо міноритаріїв), і, навпаки, чим більша ймовірність притягнення до відповідальності директорів (особливо не за навмисні та явно недобросовісні дії, а за грубі прорахунки та необережність), тим більше обмежується готовність директорів приймати серйозні бізнес-рішення, яким в умовах ринкової економіки іманентно притаманний значний ступінь ризику. Пошук розумного компромісу є одним із основних завдань вітчизняного корпоративного права.

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень за I півріччя 2015 р. *

230.000.000 ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

230.030.000 Безробітні (статус)

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ч. 3 ст. 36 Закону України від 2 березня 2000 р. № 1533-III «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 1533-III) щодо підстав для стягнення суми виплаченого забезпечення.

Суди встановили, що 30 серпня 2012 р. Особа 1 звернулася до центру зайнятості із заявою про надання статусу безробітної з виплатою матеріальної допомоги по безробіттю. Наказом центру зайнятості від 30 серпня 2012 р. № НТ120830 Особі 1 надано статус безробітної та призначено допомогу по безробіттю. 27 травня 2013 р. між Особою 1 та страховою компанією укладено цивільно-правовий договір про надання послуг, за умовами якого фінансовий консультант — Особа 1 — за винагороду надає консультації стосовно послуг страхової компанії, проводить пошук потенційних клієнтів, сприяє укладенню договорів страхування життя та здійснює їх супровід.

За правилами частин 2 та 3 ст. 36 Закону № 1533-III, яка визначає права, обов'язки та відповідальність застрахованих осіб, такі особи, зареєстровані в установленому порядку як безробітні, зобов'язані своєчасно подавати відомості про обставини, що впливають на умови виплати їм забезпечення та надання соціальних послуг. Сума виплаченого забезпечення та вартості наданих соціальних послуг застрахованій особі внаслідок умисного невиконання нею своїх обов'язків та зловживання ними стягується з цієї особи відповідно до законодавства України з моменту виникнення обставин, що впливають на умови виплати їй забезпечення та надання соціальних послуг.

Одним із видів матеріального забезпечення на випадок безробіття згідно із ч. 1 ст. 7 Закону № 1533-III є допомога по безробіттю.

Згідно з п. 6.14 Порядку надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітними підприємницької діяльності, затвердженого наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 20 листопада 2000 р. № 307¹ (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 14 грудня 2000 р. за № 915/5136), якщо під час одержання допомоги по безробіттю безробітний своєчасно не подав відомості про обставини, що впливають на умови її виплати, у тому числі встановлені під час розслідування страхових випадків та обґрунтованості виплати матеріального забезпечення, з безробітного стягується сума виплаченої допомоги по безробіттю з моменту виникнення цих обставин. Якщо безробітний відмовився добровільно повернути зазначені кошти, то питання щодо їх повернення вирішується у судовому порядку.

Відповідно до підпункту 1 п. 5.5 розд. 5 зазначеного Порядку виплата допомоги по безробіттю припиняється, зокрема, у разі працевлаштування безробітного, зайняття підприємницькою або іншою діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу безпосередньо від цієї діяльності, виконання робіт (послуг) за цивільно-правовими угодами (з дня працевлаштування, державної реєстрації

* Продовження. Початок матеріалу опубліковано в журналах за 2016 р. № 1. — С. 15—28; № 2. — С. 17—27; № 3. — С. 12—24.

¹ Наказ втратив чинність на підставі наказу Міністерства соціальної політики України від 15 червня 2015 р. № 613.

як суб'єкта підприємницької або іншої діяльності, виконання робіт (послуг) за цивільно-правовими угодами).

Підпунктом 1 п. 37 Порядку реєстрації, переєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2013 р. № 198, передбачено, що центр зайнятості припиняє реєстрацію безробітних, зокрема, з дня укладення цивільно-правового договору щодо виконання робіт (надання послуг).

Таким чином, наведені норми припинення виплати допомоги по безробіттю та зняття безробітних з обліку пов'язують із укладенням ними цивільно-правового договору, предметом якого є надання послуг за винагороду. Отже, укладення застрахованою особою, яка має статус безробітної, такого договору є обставиною,

що впливає на умови виплати їй допомоги по безробіттю, тому неповідомлення цією особою центру зайнятості про виникнення такої обставини свідчить про невиконання нею своїх обов'язків та відповідно до ч. 3 ст. 36 Закону № 1533-III є підставою для стягнення суми виплаченого забезпечення.

Враховуючи наведене, висновок суду касаційної інстанції у справі, що розглядається, про відсутність підстав для стягнення виплаченої Особі 1 допомоги по безробіттю ґрунтується на неправильному застосуванні норм матеріального права, тому ухвала Вищого адміністративного суду України від 1 жовтня 2014 р. відповідно до ч. 2 ст. 243 КАС України підлягає скасуванню, а справа — направленню на новий касаційний розгляд (*постанова Верховного Суду України від 17 лютого 2015 р. у справі № 21-20a15*).

240.000.000 ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ І СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

240.010.000 Загальні питання соціального страхування і соціального забезпечення

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень Указу Президента України від 3 липня 1998 р. № 727/98 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва»² (далі — Указ № 727/98) щодо підстав, умов та порядку повернення суб'єктам підприємництва надмірно та/або помилково сплачених страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування за спрощеної системи оподаткування.

Згідно з преамбулою Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»³ (далі — Закон № 1058-IV) він визначає принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду України (далі — ПФУ), що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, передбачених цим Законом.

Зміна умов і норм загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюється виключно шляхом внесення змін до цього Закону.

Відповідно до абз. 36 ст. 1 Закону № 1058-IV страхові внески — це кошти відрахувань на соціальне страхування та збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, сплачені згідно із зако-

нодавством, що діяло раніше; кошти, сплачені на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування відповідно до цього Закону.

За частинами 1, 2 ст. 5 цього Закону він регулює відносини, що виникають між суб'єктами системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Дія інших нормативно-правових актів може поширюватися на ці відносини лише у випадках, передбачених цим Законом, або в частині, що не суперечить цьому Закону. Виключно цим Законом визначаються: принципи та структура системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; коло осіб, які йому підлягають; платники страхових внесків, їх права та обов'язки і порядок нарахування, обчислення та сплати страхових внесків, стягнення заборгованості за цими внескам.

У п. 1 ст. 11 Закону № 1058-IV встановлено, що загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягають <...> особи, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України,

² Дію Указу припинено згідно із Законом України від 4 листопада 2011 р. № 4014-VI.

³ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності та інших осіб (включаючи юридичних та фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбали спеціальний торговий патент) на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру.

За п. 1 ст. 14 Закону № 1058-IV страхувальники зазначених осіб — роботодавці, які відповідно до ч. 1 ст. 15 цього Закону є платниками страхових внесків і зобов'язані на підставі п. 6 ч. 2 ст. 17 цього ж Закону нараховувати, обчислювати і сплачувати в установлені строки та в повному обсязі страхові внески.

За змістом ст. 18 Закону № 1058-IV страхові внески є цільовим загальнообов'язковим платежем, який справляється на всій території України в порядку, встановленому цим Законом; вони не включаються до складу податків, інших обов'язкових платежів, що складають систему оподаткування. На ці внески не поширюється податкове законодавство; законодавством не можуть встановлюватися пільги з нарахування та сплати страхових внесків або звільнення від їх сплати.

Ставки, механізм справляння та пільги щодо сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування встановлені Законом України від 26 червня 1997 р. № 400/97-ВР «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 400/97-ВР). Зокрема, згідно з п. 1 ст. 1, абз. 2 п. 1 ст. 4 цього Закону для суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності ставка збору встановлена в розмірі 33,2 % від об'єкта оподаткування, визначеного для цієї категорії платників.

Відповідно до ч. 13 ст. 20 Закону № 1058-IV суми надміру сплачених чи помилково сплачених страхових внесків до солідарної системи повертаються страхувальникам або за їх згодою зараховуються в рахунок майбутніх платежів страхових внесків у порядку і в строки, визначені правилами ПФУ.

Облік надходжень і витрат коштів ПФУ відповідно до ч. 1 ст. 76 Закону № 1058-IV здійснюють виконавчі органи ПФУ.

Відповідно до п. 11.17 Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затвердженої постановою правління ПФУ від 19 грудня 2003 р. № 21-1 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 16 січня 2004 р. за № 64/8663; у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин), суми надміру сплачених чи помилково сплачених страхових внесків та інших платежів (в тому числі частина єдиного та фіксованого податків, що надходить за найманих працівників суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали відповідний особливий спосіб оподаткування) повертаються страхувальникам або за їх згодою зараховуються в рахунок майбутніх платежів страхових внесків. Надалі цей пункт був виключений на підставі постанови правління ПФУ від 22 жовтня 2010 р. № 25-1.

Згідно з підпунктами 7.1, 7.2 п. 7 Порядку ведення органами Пенсійного фонду України обліку надходження платежів зі збору на обов'язкове державне пенсійне страхування та інших платежів, затвердженого постановою правління ПФУ від 19 січня 2002 р. № 2-4 (чинного на час виникнення спірних правовідносин), порядок повернення платнику сум переплати (страхових внесків) визначається чинним законодавством, зокрема, зайво або помилково внесені суми платежів до ПФУ повертаються платнику цих платежів на підставі заяви платника.

Правила зазначеного Порядку діяли до 1 січня 2011 р. і після цієї дати втратили чинність. Натомість із того самого дня набрав чинності Порядок зарахування в рахунок майбутніх платежів єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування або повернення помилково сплачених коштів, затверджений постановою правління ПФУ від 27 вересня 2010 р. № 21-1 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 20 жовтня 2010 р. за № 955/18250; далі — Порядок зарахування єдиного внеску), чинний на час виникнення спірних правовідносин, правила якого визначали, зокрема, процедуру повернення коштів помилкової або надмірної сплати сум єдиного внеску та/або застосованих фінансових санкцій або інших коштів на відповідний рахунок органу ПФУ, відкритий в органах Державного казначейства України (далі — Держказначейство) для їх зарахування, відповідно до встановленого розміру єдиного внеску (п. 4 Порядку зарахуван-

ня єдиного внеску). Механізм повернення надміру сплачених страхових внесків був аналогічним тому, який діяв до 1 січня 2011 р.

3 липня 1998 р. Президент України видав Указ № 727/98, яким установив для визначеного цим актом суб'єктів малого підприємництва правила (спосіб) та механізм сплати окремих видів податків та обов'язкових платежів.

Так, згідно з абзацами 4—9 п. 3 цього Указу суб'єкти підприємницької діяльності — юридичні особи сплачують єдиний податок щомісяця на окремий рахунок відділень Держказначейства, а ці відділення наступного дня після надходження коштів перераховують суми єдиного податку в таких розмірах: до Державного бюджету України — 20 %; до місцевого бюджету — 23 %; до ПФУ — 42 %; на обов'язкове соціальне страхування — 15 % (у тому числі до Державного фонду сприяння зайнятості населення — 4 %) для відшкодування витрат, які здійснюються відповідно до законодавства у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, а також зумовлених народженням та похованням.

За п. 6 Указу № 727/98 суб'єкт малого підприємництва, який сплачує єдиний податок, не є платником таких видів податків і зборів (обов'язкових платежів), зокрема збору на обов'язкове соціальне страхування.

Відповідно до Порядку зарахування, розмежування і обліку єдиного податку суб'єктів малого підприємництва, затвердженого наказом Головного управління Держказначейства від 29 грудня 1998 р. № 107, суми єдиного податку, сплаченого платником цього платежу, зараховуються на окремий рахунок, відкритий на ім'я органу Держказначейства, за балансовим рахунком «Кошти Державного бюджету цільового характеру», обробляються і реєструються.

За п. 5 цього Порядку суми єдиного податку суб'єктів малого підприємництва між державним бюджетом, місцевим бюджетом, ПФУ, Фондом соціального страхування у співвідношенні, встановленому Указом № 727/98, розмежовуються, записуються у відповідних відомостях і згідно з платіжним дорученням перераховуються, зокрема, до ПФУ — на рахунки ПФУ.

У постанові Кабінету Міністрів України від 16 березня 2000 р. № 507 «Про роз'яснення Указу Президента України від 3 липня 1998 р. № 727» (була чинною на час виникнення спірних правовідносин) щодо відсоткового розподілу сум єдиного податку зазначено, що суб'єкт малого підприємництва сплачує, зокрема, 57 % нарахованого єдиного податку на рахунки органів ПФУ

як частину суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (п. 6).

Нормативний підхід до розуміння положень Указу № 727/98 у взаємозв'язку із нормативно-правовим регулюванням відносин, пов'язаних зі сплатою, обліком, зарахуванням страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, повернення зайво сплачених сум внесків, доводить, що Указ № 727/98 не встановлює і не скасовує встановлені види податків або загальнообов'язкових внесків, зборів (обов'язкових платежів), не змінює їх вид, цільове призначення чи правову природу. Нормами цього Указу запроваджувався особливий спосіб (механізм) сплати окремих видів податків та обов'язкових платежів, у тому числі і збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, суть якого полягає в заміні сплати окремих податків і зборів, встановлених законодавством, на сплату одного платежу, названого єдиним податком, у порядку та на умовах, визначених цим Указом.

Слід також зазначити, що положення Указу № 727/98 не мали пріоритету в регулюванні відносин сплати збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, оскільки відповідно до п. 16 Прикінцевих положень Закону № 1058-IV до приведення у відповідність із цим Законом закони України та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

У справі, що розглядається, суди встановили, що станом на 20 січня 2011 р. за Товариством як платником єдиного податку відповідно до Указу № 727/98 рахується переплата по обов'язкових страхових платежах, перерахованих Держказначейством на рахунок ПФУ, в сумі 20 тис. 47 грн 12 коп., що підтверджується актом звірки від 17 червня 2011 р. № 246 та листом управління ПФУ від 31 січня 2013 р. № 1364/04.

Отже, системний аналіз зазначених норм законодавства, їхньої суті та правової природи в контексті конкретних і подібних до них обставин дає підстави дійти такого висновку.

Суми страхового внеску, які відповідно до Указу № 727/98 в межах (рамках) єдиного податку сплачені на окремий рахунок відділення Держказначейства, частина якого цим відділенням була перерахована на рахунки органу ПФУ і облікована ним як страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, незважаючи на форму і спосіб

(механізм) їх сплати не змінюють свого змісту та правової природи, а отже, до них має застосуватися правове регулювання, встановлене в Законі № 1058-IV.

Якщо суб'єкт підприємницької діяльності — юридична особа, яка перебуває на спрощеній системі оподаткування, в межах єдиного податку, або одночасно відповідно до Указу № 727/98 та законів № 1058-IV і № 400/97-ВР або за інших подібних обставин сплатить зайву (переплатить) частину сум

єдиного податку, що перераховується органами Держказначейства на рахунки органів ПФУ і зараховується в рахунок сплати страхових платежів, повернення надміру або помилково сплачених страхових внесків здійснюється на підставі положень ч. 13 ст. 20 Закону № 1058-IV та нормативно-правових актів, які регулювали порядок (механізм) повернення цих сум на час виникнення переплати (*постанова Верховного Суду України від 10 лютого 2015 р. у справі № 21-579а14*).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 4 Закону України від 8 липня 2010 р. № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2464-VI) щодо поширення/непоширення вказаної норми Закону № 2464-VI на осіб, які отримують пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Право на пенсійне забезпечення, загальні умови призначення пенсій, порядок їх нарахування та розміри визначаються, зокрема, Законом України від 5 листопада 1991 р. № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення» з наступними змінами (далі — Закон № 1788-XII) та Законом України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» з наступними змінами (далі — Закон № 1058-IV).

Право жінок на пенсію за віком, що передбачене ч. 2 ст. 12 Закону № 1788-XII та ч. 2 ст. 26 Закону № 1058-IV у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин, пов'язується з досягненням відповідного віку, а саме 55 років.

Суди встановили, що Особа 1 перебуває на обліку в управлінні Пенсійного фонду України (далі — ПФУ) та отримувала в період з 19 березня 2010 р. по 30 травня 2012 р. пенсію за віком, маючи повний трудовий стаж, а з 31 травня 2012 р. — пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Згідно зі ст. 1 Закону № 1058-IV пенсія — це щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених цим Законом.

Частина 1 ст. 9 Закону № 1058-IV передбачає, що відповідно до цього Закону за рахунок коштів ПФУ в солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати: пенсія за віком; пенсія по

інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

При цьому в ст. 10 Закону № 1058-IV зазначено, що особі, яка має одночасно право на різні види пенсії (за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника), призначається один із цих видів пенсії за її вибором.

Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 4 Закону № 2464-VI платниками єдиного внеску є фізичні особи — підприємці, у тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування, та члени сімей цих осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності.

За приписами ч. 4 ст. 4 Закону № 2464-VI, особи, зазначені у п. 4 ч. 1 цієї статті, які обрали спрощену систему оподаткування, звільняються від сплати за себе єдиного внеску, якщо вони є пенсіонерами за віком або інвалідами та отримують відповідно до закону пенсію або соціальну допомогу. Такі особи можуть бути платниками єдиного внеску виключно за умови їх добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

На підставі системного аналізу зазначених норм матеріального права колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що положення ч. 4 ст. 4 Закону № 2464-VI не поширюються на осіб, які отримують пенсію у зв'язку з втратою годувальника (*постанова Верховного Суду України від 21 квітня 2015 р. у справі № 21-90а14*).

3. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 21 Закону України від 18 січня 2001 р. № 2240-III «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» (чинного на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2240-III) щодо підстав та порядку матеріального забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів.

Відповідно до ст. 1 Закону № 2240-III загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, передбачає матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, часткову компенсацію витрат, пов'язаних із смертю застрахованої особи або членів її сім'ї, а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (далі — Фонд), що формується шляхом сплати страхових внесків роботодавцем, громадянами, а також за рахунок інших джерел, передбачених цим Законом.

Згідно зі ст. 9 Закону № 2240-III Фонд є органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, провадить акумуляцію страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг, види яких передбачені ст. 34 цього Закону, та забезпечує їх надання, а також здійснює контроль за використанням цих коштів <...>.

За змістом положень підпунктів 3.2, 3.3 п. 3 Інструкції зі статистики заробітної плати, затвердженої наказом Державного комітету статистики України від 13 січня 2004 р. № 5 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 27 січня 2004 р. № 114/8713), допомога, що здійснюється за рахунок коштів Фонду (допомога по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах, на поховання, оплата путівок на санаторно-курортне лікування та оздоровлення), в тому числі оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів підприємства, не належить до фонду оплати праці, а отже, питання щодо виплати заробітної плати у цьому випадку відноситься до допомоги за рахунок коштів Фонду.

Відповідно до ч. 2 ст. 35 Закону № 2240-III допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, виплачується Фондом застрахованим особам починаючи з шостого дня непрацездатності.

Згідно з ч. 1 ст. 21 цього Закону фінансування страхувальників-роботодавців для надання матеріального забезпечення найманим працівникам здійснюється районними, міжрайонними, міськими виконавчими дирекціями відділень Фонду в порядку, встановленому правлінням Фонду.

Підставою для фінансування страхувальників робочими органами відділень Фонду є оформлена за встановленим зразком заява-розрахунок.

Робочі органи відділень Фонду здійснюють фінансування страхувальників-роботодавців протягом 10 робочих днів після надходження заяви <...>.

Відповідно до ч. 2 цієї статті страхувальник-роботодавець відкриває окремий поточний рахунок для зарахування страхових коштів у банках у порядку, встановленому Національним банком України <...>.

Кошти Фонду, що надходять на зазначений рахунок, обліковуються на окремому субрахунку.

Страхові кошти, зараховані на окремий поточний рахунок у банку або на окремий рахунок в органі, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів (далі — окремий рахунок), можуть бути використані страхувальником виключно на надання матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам <...>.

Тобто ч. 2 ст. 21 Закону № 2240-III передбачено, що страхові кошти, зараховані на окремий рахунок у банку, можуть бути використані страхувальником виключно на надання матеріального забезпечення застрахованим особам. Виплата страхувальниками-роботодавцями матеріального забезпечення застрахованим особам за рахунок власних коштів з подальшим

відшкодуванням (погашенням цих витрат) Фондом у Законі № 2240-III та Законі України від 8 липня 2010 р. № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (далі — Закон № 2464-VI) не передбачена.

На виконання абз. 1 ч. 1 ст. 21 Закону № 2240-III розроблено Порядок фінансування страхувальників для надання застрахованим особам матеріального забезпечення за рахунок коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, затверджений постановою правління Фонду від 22 грудня 2010 р. № 26 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 25 січня 2011 р. за № 111/18849; далі — Порядок). Підставою для фінансування страхувальників робочими органами Фонду є оформлена за встановленим зразком заява-розрахунок, що містить інформацію про нараховані страхувальником застрахованим особам суми матеріального забезпечення за їх видами.

Пунктом 4 Порядку передбачено, що на підставі рішення комісії (уповноваженого) із соціального страхування підприємства про призначення матеріального забезпечення страхувальник-роботодавець нараховує суми матеріального забезпечення та оформлює заяву-розрахунок.

Згідно з п. 5 Порядку для отримання коштів Фонду для виплати матеріального забезпечення застрахованим особам, нарахованого страхувальником, страхувальник звертається до робочого органу Фонду за місцем обліку в органі Фонду або за місцем обліку, зазначеним в Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування (для зареєстрованих після 1 січня 2011 р.), із заявою-розрахунком за підписом керівника та головного бухгалтеря, завіреною печаткою підприємства.

Для зарахування страхових коштів Фонду страхувальник-роботодавець відкриває окремий поточний рахунок у банках у порядку, встановленому Національним банком України. Страхувальник-роботодавець, який є бюджетною установою, відкриває окремий рахунок у відповідному органі Державного казначейства України (далі — Держказначейство) в порядку, встановленому Держказначейством (ч. 2 ст. 21 Закону № 2240-III).

Робочі органи Фонду повинні перерахувати кошти на окремий поточний рахунок страхувальника, відкритий у порядку, визначеному

в ст. 21 Закону № 2240-III, у сумі, зазначеній у заяві-розрахунку, протягом 10 робочих днів після її надходження (п. 8 Порядку).

Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону № 2240-III страхувальники та інші отримувачі страхових коштів у разі порушення порядку використання страхових коштів відшкодовують Фонду в повному обсязі неправомірно витрачену суму страхових коштів та/або вартість наданих соціальних послуг і сплачують штраф у розмірі 50 % такої суми.

Суди встановили, що Підприємство виплачувало суми матеріального забезпечення застрахованим особам зі свого поточного рахунку. В подальшому, після подачі заяв-розрахунків та отримання коштів Фонду, останні перераховувались на поточний рахунок позивача з призначенням платежу «поповнення рахунку обіговими коштами».

На підставі аналізу наведених норм колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України доходить висновку, що матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, часткова компенсація витрат, пов'язаних із смертю застрахованої особи або членів її сім'ї, а також надання соціальних послуг здійснюється за рахунок бюджету Фонду. Підставою для фінансування страхувальників робочими органами Фонду є оформлена за встановленим зразком заява-розрахунок, що містить інформацію про нараховані страхувальником застрахованим особам суми матеріального забезпечення за їх видами. Кошти Фонду, що надходять на зазначений рахунок, обліковуються на окремому субрахунку, які використовуються страхувальником виключно на надання матеріального забезпечення застрахованим особам. Виплата страхувальниками-роботодавцями матеріального забезпечення застрахованим особам за рахунок власних коштів з подальшим відшкодуванням (погашенням цих витрат) Фондом у законодавстві не передбачена. У разі порушення порядку використання страхових коштів страхувальники та інші отримувачі страхових коштів несуть відповідальність, передбачену ст. 30 Закону № 2240-III (постанова Верховного Суду України від 19 травня 2015 р. у справі № 21-132a15).

4. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 7 Закону України від 1 червня 2000 р. № 1768-III «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»⁴ (далі — Закон № 1768-III) та пунктів 12, 28 Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250⁵ (далі — Порядок), щодо випадків припинення виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченій сім'ї та/або повернення (стягнення) вже наданої допомоги.

Відповідно до абз. 2 ст. 1 Закону № 1768-III державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям — це щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї.

За частинами 1, 2, 5—7 та 10 ст. 4 цього ж Закону для надання державної соціальної допомоги подається заява уповноваженим представником сім'ї до місцевої державної адміністрації або до виконавчого комітету сільської, селищної ради. Виконавчий комітет сільської, селищної ради передає заяву про надання державної соціальної допомоги до місцевої державної адміністрації.

У заяві дається згода сім'ї на збір інформації про неї, про її власність, доходи та майно, що необхідна для мети цього Закону.

Місцеві державні адміністрації для мети цього Закону мають право користуватися всіма офіційними джерелами інформації, в тому числі й інформацією органів доходів і зборів.

Державна соціальна допомога призначається з місяця звернення, якщо протягом місяця подано всі необхідні документи.

Рішення про призначення державної соціальної допомоги чи про відмову в її наданні приймається місцевою державною адміністрацією протягом 10 календарних днів і наступного після його прийняття дня надсилається уповноваженому представнику малозабезпеченої сім'ї.

Порядок призначення та виплати державної соціальної допомоги встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Згідно з пунктами 2, 3 Порядку державна соціальна допомога призначається і виплачується у грошовій формі малозабезпеченим сім'ям, які постійно проживають на території України, мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Призначення і виплата соціальної допомоги здійснюється управліннями праці та соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, структурними підрозділами з питань праці та соціального захисту населення виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх створення) рад (далі — органи праці та соціального захисту населення) за місцем реєстрації уповноваженого представника малозабезпеченої сім'ї.

За п. 6 Порядку для призначення соціальної допомоги уповноважений представник сім'ї подає органу праці та соціального захисту населення, зокрема, декларацію про доходи та майно (заповнюється на підставі довідок про доходи кожного члена сім'ї).

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону № 1768-III державна соціальна допомога не призначається, зменшується її розмір або припиняється виплата у випадках, коли: <...> у власності чи володінні малозабезпеченої сім'ї є друга квартира (будинки) за умови, що загальна площа житла перевищує 21 м² на одного члена сім'ї та додатково 10,5 м² на сім'ю, чи більше одного автомобіля, транспортного засобу (механізму); у власності чи володінні малозабезпеченої сім'ї (крім сімей, що складаються лише з дітей та осіб, які досягли 65-річного віку або є інвалідами I та II групи, та сімей, в яких є діти-інваліди) є земельна ділянка площею понад 0,6 га, крім випадків, коли така земельна ділянка з незалежних від сім'ї причин не приносить дохід.

Згідно з ч. 2 зазначеної норми Закону за наявності обставин, передбачених у ч. 1 цієї статті, державна соціальна допомога може бути призначена місцевою державною адміністрацією на підставі рішень районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій та виконавчих комітетів міських і районних у містах (у разі їх створення) рад у разі, якщо: у складі сім'ї є інвалід; у малозабезпеченій багатодітній сім'ї виховуються троє або більше дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах I—IV рівнів акредитації, але не довше ніж до досягнення ними 23 років); неможливість отримання будь-яких джерел для існування пов'язана з тривалою хворобою одного та/або кількох членів

⁴ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

⁵ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

сім'ї. Рішення про призначення державної соціальної допомоги у таких випадках приймається на підставі обстеження матеріально-побутових умов сім'ї, яка звернулася за призначенням такої допомоги.

Відповідно до ч. 4 ст. 7 Закону № 1768-III, якщо сім'єю навмисно подано недостовірні відомості чи приховано відомості, що вплинули або могли вплинути на встановлення права на державну соціальну допомогу та на визначення її розміру, виплата призначеної державної соціальної допомоги припиняється з місяця, в якому виявлено порушення.

Згідно з п. 11 Порядку для призначення соціальної допомоги сім'ям, в яких є діти, що навчаються у вечірній школі з денною формою навчання, у вищому навчальному закладі або є слухачами курсів на контрактній основі, обстеження матеріально-побутових умов сім'ї обов'язкове.

Відповідно до абз. 2 п. 25 Порядку виплата раніше призначеної соціальної допомоги припиняється: якщо сім'єю приховано або навмисно подано недостовірні дані про її доходи та майновий стан, що вплинули на встановлення права на соціальну допомогу і визначення її розміру, внаслідок чого були надміру виплачені кошти, — з місяця, в якому виявлено порушення.

З аналізу наведених норм права вбачається, що припинення виплати та повернення виплаченої соціальної допомоги з підстав, передбачених абзацами 4, 5 ч. 1 ст. 7 Закону № 1768-III, можливе за наявності таких обов'язкових умов: у власності чи володінні малозабезпеченої сім'ї є більше одного автомобіля, транспортного засобу (механізму); у власності чи володінні малозабезпеченої сім'ї <...> є земельна ділянка площею понад 0,6 га, крім випадків, коли така земельна ділянка з незалежних від сім'ї причин не приносить дохід; відсутність обставин, передбачених ч. 2 ст. 7 цього Закону; необхідність дотримання процедури прийняття рішення місцевою державною адміністрацією про призначення соціальної допомоги у разі, коли є обставини та умови, передбачені частинами 1 та 2 ст. 7 Закону № 1768-III; відсутність ознак (обставин) навмисного подання недостовірних відомостей чи приховання відомостей, що вплинули або могли вплинути на встановлення права на державну соціальну допомогу та на визначення її розміру. Виплата призначеної державної соціальної допомоги припиняється з місяця, в якому виявлено порушення.

З матеріалів справи вбачається, що в деклараціях про доходи та майновий стан осіб, які звернулися за призначенням усіх видів соціальної допомоги, від 27 серпня 2012 р., 11 лютого і 15 серпня 2013 р. та 11 лютого 2014 р. Особа 1 зазначила, що в сім'ї виховується троє і більше дітей віком до 18 років, зокрема й тих, які навчалися до досягнення 23 років. У заяві про перегляд судових рішень вказала, що є матір'ю вже п'ятьох дітей.

У деклараціях про доходи Особа 1 повідомила також, що у власності чи володінні її сім'ї немає автомобілів чи транспортних засобів (механізмів). Але, як можна зрозуміти з акта перевірки достовірності інформації про доходи та майновий стан, не повідомила, що станом на 14 грудня 2011 р. її чоловік Особа 2 був власником двох автомобілів ВАЗ 21121 та 3АЗ Forza.

Враховуючи обставини цієї справи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що в розумінні абз. 4 ч. 1 ст. 7 Закону № 1768-III припинення виплати соціальної допомоги малозабезпеченій сім'ї та/або повернення (стягнення) її, у випадку, коли у власності чи володінні малозабезпеченої сім'ї є більше одного автомобіля, транспортного засобу (механізму), можливі тоді, коли немає відомостей про те, що в малозабезпеченій багатодітній сім'ї виховуються троє або більше дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах I—IV рівнів акредитації, але не довше ніж до досягнення ними 23 років), або обставини навмисного подання недостовірних відомостей чи приховання відомостей, що вплинули або могли вплинути на встановлення права на державну соціальну допомогу, тобто коли відсутні обставини, передбачені ч. 2 та/або ч. 4 цієї статті.

Повернення (стягнення) наданої соціальної допомоги за таких умов може застосовуватися, коли місцева державна адміністрація на підставі рішень районних, районних у містах державних адміністрацій та виконавчих комітетів міських і районних у містах рад за результатами обстеження матеріально-побутових умов сім'ї та зібраної інформації про сім'ю, її власність, доходи, майно приймає рішення про відмову в наданні державної соціальної допомоги (постанова Верховного Суду України від 9 червня 2015 р. у справі № 21-201а15).

240.020.000 Управління державним соціальним страхуванням і соціальним забезпеченням

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 2 КАС України щодо визнання діяльності управління праці та соціального захисту населення Ківерцівської районної державної адміністрації Волинської області (далі — управління соцзахисту) здійсненням владних управлінських функцій.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 КАС України справа адміністративної юрисдикції — це переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Суб'єктом владних повноважень є суб'єкт (орган), котрий реалізує у відповідних правовідносинах владні управлінські функції, якими вважають будь-які владні функції в рамках діяльності держави чи місцевого самоврядування, що безпосередньо не належать до законодавчих повноважень чи повноважень здійснювати правосуддя.

Управління соцзахисту як структурний підрозділ Ківерцівської районної державної адміністрації Волинської області, до відання якого належать питання праці та соціального захисту населення, відповідно до п. 3 Порядку фінансування видатків місцевих бюджетів на здійснення заходів з виконання державних програм соціального захисту населення за рахунок субвенцій з державного бюджету, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України

від 4 березня 2002 р. № 256 (далі — постанова № 256), є головним розпорядником коштів місцевого бюджету в згаданих відносинах. Безпосередньо управління соцзахисту як головний розпорядник коштів місцевого бюджету згідно з п. 2 постанови № 256:

- веде персоніфікований облік отримувачів пільг за соціальною ознакою;

- здійснює розрахунок з постачальниками послуг на підставі поданих ними щомісячних звітів щодо послуг, наданих особам, які мають право на відповідні пільги.

За своїм змістом такі повноваження є виконавчими і розпорядчими, що підтверджує їх владну природу.

Крім того, владний вплив такої діяльності управлінь праці та соціального захисту населення полягає в тому, що в межах наданих повноважень цей орган організовує згаданий процес, приймає рішення стосовно розрахунків з постачальниками послуг.

Таким чином, діяльність управління соцзахисту в цих відносинах є здійсненням владних управлінських функцій у розумінні ст. 2 КАС України (постанова Верховного Суду України від 23 червня 2015 р. у справі № 21-919а15).

240.080.000 Пенсійне забезпечення

240.080.010 Загальні питання пенсійного забезпечення

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень законів України від 5 листопада 1991 р. № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення» (далі — Закон № 1788-XII), від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі — Закон № 1058-IV), від 8 липня 2010 р. № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (далі — Закон № 2464-VI) стосовно права органів Пенсійного фонду України (далі — ПФУ) спрямовувати суми на погашення заборгованості в порядку календарної черговості її виникнення лише щодо недоїмки, пені та фінансових санкцій.

Правові та організаційні засади забезпечення збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, умови та порядок його нарахування і сплати та повноваження органу, що здійснює його збір та ведення обліку, визначено Законом № 2464-VI.

За правилами п. 1 ч. 2 ст. 6 цього Закону платник єдиного внеску зобов'язаний своєчасно та в повному обсязі нараховувати, обчислювати і сплачувати єдиний внесок.

У разі виявлення своєчасно не сплачених сум страхових внесків платники єдиного внеску зобов'язані самостійно обчислити ці внески

і сплатити їх з нарахуванням пені в порядку і розмірах, визначених цією статтею. Суми недоїмки стягуються з нарахуванням пені та застосуванням штрафів (частини 2, 3 ст. 25 Закону № 2464-VI).

При цьому за рахунок сум, що надходять від платника єдиного внеску або від державної виконавчої служби, погашаються суми недоїмки, штрафних санкцій та пені у порядку календарної черговості їх виникнення. У разі якщо платник має несплачену суму недоїмки, штрафів та пені, сплачені ним суми єдиного внеску зараховуються в рахунок сплати недоїмки, штрафів та пені у порядку календарної черговості їх виникнення (ч. 6 ст. 25 Закону № 2464-VI).

Відповідно до ст. 13 Закону № 1788-XII на пільгових умовах мають право на пенсію за віком незалежно від останнього місця роботи, зокрема, працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці, — за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 30 років у чоловіків, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах, і не менше 25 років у жінок, з них не менше 10 років на зазначених роботах.

Згідно з п. 2 Прикінцевих положень Закону № 1058-IV пенсійне забезпечення застрахованих осіб, які працювали або працюють на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 та на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджених Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць, на посадах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах або за вислугу років, які відповідно до законодавства, що діяло раніше, мали право на пенсію на пільгових умовах або за вислугу років, здійснюється згідно з окремим законодавчим актом через професійні та корпоративні фонди.

До запровадження пенсійного забезпечення через професійні та корпоративні фонди особам, зазначеним в абз. 1 цього пункту, пенсії призначаються за нормами цього Закону в разі досягнення пенсійного віку та наявності трудового стажу, пе-

редбачених Законом № 1788-XII. У цьому випадку розміри пенсій визначаються відповідно до ст. 27 та з урахуванням норм ст. 28 цього Закону.

При цьому зберігається порядок покриття витрат на виплату і доставку цих пенсій, що діяв до набрання чинності цим Законом.

Порядок відшкодування фактичних витрат з виплати та доставки пенсій врегульовано Інструкцією про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затвердженою постановою правління ПФУ від 19 грудня 2003 р. № 21-1 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 16 sichnia 2004 r. za № 64/8663; далі — Інструкція)⁶, п. 6 якої передбачено, що відшкодуванню підлягають витрати ПФУ на виплату та доставку пенсій, призначених на пільгових умовах, відповідно до п. 2 Прикінцевих положень Закону № 1058-IV.

Підприємства щомісяця до 25-го числа вносять до ПФУ зазначену в повідомленні місячну суму фактичних витрат на виплату та доставку пенсій, призначених на пільгових умовах (п. 6.8 Інструкції).

За правилами п. 6.10 Інструкції відшкодування сум і фактичних витрат на виплату та доставку пенсій, призначених на пільгових умовах, здійснюється підприємством на рахунки органу ПФУ за місцем його реєстрації.

Аналіз наведених положень законів № 1788-XII, 2464-VI, 1058-IV та Інструкції дає підстави дійти висновку, що право спрямовувати суми на погашення заборгованості в порядку календарної черговості її виникнення надано управлінню ПФУ лише щодо недоїмки, пені та фінансових санкцій. Водночас суми, які підлягають сплаті страхувальниками в рахунок відшкодування витрат на виплату та доставку пільгових пенсій, не є страховими внесками, недоїмкою, штрафними санкціями чи пенею (постанова Верховного Суду України від 2 червня 2015 р. у справі № 21-166a15).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

⁶ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

Висновки Верховного Суду України у цивільних справах за II півріччя 2015 р.*

Підрозділ 1.4. Спори, що виникають із земельних правовідносин

1.4.1. Правовий статус земельних ділянок лісового фонду визначено нормами земельного та лісового законодавства відповідно до їх цільового призначення за даними земельного кадастру.

Документами, які підтверджують право лісогосподарських підприємств на земельні ділянки, є державні акти на право постійного користування земельними лісовими ділянками або планово-картографічні матеріали лісовпорядкування.

При розгляді справи суд має встановлювати правовий статус земельної ділянки та її цільове призначення.

Відсутність у лісогосподарського підприємства свідоцтва про право власності на земельну ділянку не свідчить про відсутність такого права, оскільки за положеннями п. 5 розд. VIII «Прикінцеві положення» ЛК України такими документами можуть бути планово-картографічні матеріали лісовпорядкування.

Водночас земельні ділянки, зайняті зеленими насадженнями у межах населених пунктів, які не віднесені до території лісів, не належать до земель лісогосподарського призначення (п. «а» ч. 2 ст. 55 ЗК України).

Земельні ділянки у межах населеного пункту, зайняті зеленими насадженнями, віднесені до категорії лісів, належать до земель лісогосподарського призначення та можуть належати лісогосподарському підприємству, якщо це підтверджується планово-картографічними матеріалами лісовпорядкування (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 липня 2015 р. у справі № 6-50цс15*).

1.4.2. Прибережна захисна смуга — це частина водоохоронної зони визначеної законодавством ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій встановлено особливий режим.

Встановлення прибережних захисних смуг визначеної ширини передбачено нормами закону (ст. 60 ЗК України, ст. 88 ВК України). Тому відсутність проекту землеустрою щодо встановлення прибережної захисної смуги не свідчить про відсутність самої прибережної захисної смуги, оскільки її розміри встановлені законом.

Системний аналіз наведених норм законодавства дає підстави для висновку про те, що при

наданні земельної ділянки за відсутності проекту землеустрою зі встановлення прибережної захисної смуги необхідно виходити із нормативних розмірів прибережних захисних смуг, встановлених ст. 88 ВК України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що визначаються відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486 «Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них» (далі — Порядок). Тобто сама по собі відсутність землевпорядної документації не змінює правовий режим захисної смуги, а тому передача у приватну власність земельних ділянок, які знаходяться у прибережній захисній смугі, суперечить вимогам статей 59, 83, 84 ЗК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 липня 2015 р. у справі № 6-184цс15*).

1.4.3. Судам підсудні справи за заявами, зокрема, з приводу володіння, користування, розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян чи юридичних осіб, і визнання недійсними державних актів про право власності та право постійного користування земельними ділянками.

Оскільки державні акти на право власності на земельні ділянки є документами, що посвідчують право власності й видаються на підставі відповідних рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їхніх повноважень, то у спорах, пов'язаних із правом власності на земельні ділянки, недійсними можуть визнаватися як зазначені рішення, на підставі яких видано відповідні державні акти, так і самі акти на право власності на земельні ділянки.

Визнання недійсними державних актів на право власності на земельні ділянки вважається законним, належним та окремим способом поновлення порушених прав у судовому порядку (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 липня 2015 р. у справі № 6-319цс15*).

1.4.4. Відповідно до положень статей 19, 20 ЗК України землі України за основним цільовим призначенням поділяються на відповідні категорії, у тому числі: землі житлової та громадської забудови й землі водного фонду; віднесення їх до

* Продовження. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2016 р. № 3. — С. 24—35.

тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Відповідно до ст. 21 ЗК України порушення порядку встановлення та зміни цільового призначення земель є підставою для визнання недійсними рішень про надання земель, угод щодо земельних ділянок, відмови в державній реєстрації земельних ділянок або визнання реєстрації недійсною тощо.

Згідно з п. «д» ч. 4 ст. 84 ЗК України до земель державної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, належать, зокрема, землі водного фонду, крім випадків, визначених цим Кодексом.

Відповідно до положень ч. 4 ст. 59 ЗК України (у редакції, яка була чинною на час прийняття рішення про надання земельної ділянки у власність) лише на умовах оренди громадянам та юридичним особам органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування із земель водного фонду можуть передаватись земельні ділянки прибережних захисних смуг для сінокосіння, рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт тощо.

За змістом вищенаведених норм права землі в межах двох кілометрів прибережних захисних смуг навколо морських заток і лиманів не можуть передаватись у власність громадян, оскільки це землі водного фонду України.

У разі відсутності землевпорядної документації (документації із землеустрою, проекту землеустрою) та встановлених у природі (на місцевості) меж щодо прибережних захисних смуг водних об'єктів, збереження водних об'єктів повинно бути досягнуто шляхом урахування нормативних розмірів прибережних захисних смуг, установлених ст. 88 ВК України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що визначаються відповідно до Порядку, з урахуванням конкретної ситуації (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 липня 2015 р. у справі № 6-523цс15*).

1.4.5. Стаття 33 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (далі — Закон № 161-XIV) об'єднує два випадки поновлення договору оренди.

Так, у ч. 1 ст. 33 цього Закону передбачено, що по закінченню строку, на який було укладено договір оренди землі, орендар, який належно виконував обов'язки за умовами договору, має переважне право перед іншими особами на укла-

дення договору оренди землі на новий строк. Реалізація зазначеного переважного права на поновлення договору оренди можлива лише за умови дотримання встановлених цією нормою певної процедури і строків (частини 2—5 цієї статті).

Для застосування ч. 1 ст. 33 Закону № 161-XIV та визнання за орендарем переважного права на поновлення договору оренди необхідно встановити такі юридичні факти: орендар належно виконує свої обов'язки за договором; орендар до спливу строку договору повідомив орендодавця у встановлені строки про свій намір скористатися переважним правом укладення договору на новий строк; до листа-повідомлення орендар додав проект додаткової угоди; орендодавець протягом місяця не повідомив орендаря про наявність заперечень та своє рішення.

Частиною 6 ст. 33 зазначеного Закону передбачена інша підстава поновлення договору оренди, а саме: у тому разі якщо орендар продовжує користуватися земельною ділянкою після закінчення строку договору оренди і за відсутності протягом одного місяця після закінчення строку договору листа-повідомлення орендодавця про заперечення у поновленні договору оренди землі такий договір вважається поновленим на той самий строк і на тих самих умовах, які були передбачені договором.

Для поновлення договору оренди землі з підстав, передбачених ч. 6 ст. 33 Закону № 161-XIV, необхідна наявність таких юридичних фактів: орендар продовжує користуватися виділеною земельною ділянкою; орендар належно виконує свої обов'язки за договором; відсутнє письмове повідомлення орендодавця про відмову у поновленні договору оренди; сторони уклали додаткову угоду про поновлення договорів оренди.

Порушення переважного права орендаря, яке підлягає захисту відповідно до ст. 3 ЦК України, матиме місце при укладенні договору оренди:

- із новим орендарем при отриманні письмового повідомлення попереднього орендаря про намір реалізувати переважне право;
- у випадку недосягнення згоди щодо плати за новим договором та інших умов договору з іншим наймачем на більш сприятливих умовах та укладення з ним договору на тих самих умовах, які запропоновані попереднім наймачем при реалізації переважного права;
- укладення договору з новим орендарем за умови, що підставою відмови попередньому орендарю у поновленні договору оренди було повідомлення орендодавця про необхідність виконувати об'єкт оренди для власних потреб.

Проте, зосередившись лише на доведеності факту відправлення повідомлення рекомендованим листом, суд не встановив зазначених вище фактів, з якими закон пов'язує поновлення договору оренди землі. Суди належним чином не з'ясували, чи належно орендар виконував свої обов'язки за договором оренди, чи повідомив орендодавця про намір реалізувати своє право на поновлення договору оренди та в який спосіб; чи було досягнуто згоди щодо орендної плати за новим договором та інших умов договору, на яких умовах укладено договір з новим орендарем, чи є вони більш сприятливими, чи продовжує орендар користуватися спірною земельною ділянкою, чи повідомив орендодавець орендаря про відмову в поновленні договору оренди (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 9 вересня 2015 р. у справі № 6-531цс15*).

1.4.6. Пунктом 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), ратифікованої Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», яка набрала чинності для України 11 вересня 1997 р., передбачено, що кожен має право на розгляд його справи судом.

Європейський суд з прав людини, юрисдикція якого поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції (п. 1 ст. 32 Конвенції), наголошує, що позовна давність — це законне право правопорушника уникнути переслідування або притягнення до суду після закінчення певного періоду після скоєння правопорушення. Термін позовної давності, що є звичайним явищем у національних законодавствах держав — учасників Конвенції, виконує кілька завдань, у тому числі забезпечує юридичну визначеність та остаточність, запобігаючи порушенню прав відповідачів, які можуть трапитись у разі прийняття судом рішення на підставі доказів, що стали неповними через вплив часу (п. 570 рішення від 20 вересня 2011 р. за заявою № 14902/04 у справі «ВАТ Нафтова компанія «Юкос» проти Росії»; п. 51 рішення від 22 жовтня 1996 р. за заявами № 22083/93, 22095/93 у справі «Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства»).

Відповідно до ст. 257 ЦК України загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки.

При цьому відповідно до ч. 1 ст. 261 ЦК України перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про

порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Положеннями ст. 268 ЦК України передбачено винятки із загального правила про поширення позовної давності на всі цивільні правовідносини і визначено вимоги, на які позовна давність не поширюється, зокрема у п. 4¹ ч. 1 ст. 268 ЦК України зазначено, що на вимогу власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, яким порушено його право власності або інше речове право, позовна давність не поширюється.

Однак п. 4 ч. 1 ст. 268 ЦК України за своєю суттю направлений на захист прав власників та інших осіб від держави.

Оскільки держава зобов'язана забезпечити належне правове регулювання відносин і відповідальна за прийняті її органами незаконні правові акти, їх скасування не повинне ставити під сумнів стабільність цивільного обороту, підтримувати яку покликані норми про позовну давність, тому, на відміну від інших учасників цивільних правовідносин, держава несе ризик спливу строку позовної давності на оскарження нею незаконних правових актів державних органів, якими порушено право власності чи інше речове право.

Отже, з огляду на статус держави та її органів як суб'єктів владних повноважень, положення п. 4 ч. 1 ст. 268 ЦК України не поширюється на позови прокуратури, які пред'являються від імені держави і направлені на захист права державної власності, порушеного незаконними правовими актами органів державної влади.

На такі позови поширюється положення ст. 257 ЦК України щодо загальної позовної давності, і на підставі ч. 1 ст. 261 цього Кодексу перебіг позовної давності починається від дня, коли держава в особі її органів як суб'єктів владних повноважень довідалася або могла довідатися про порушення прав і законних інтересів (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 16 вересня 2015 р. у справі № 6-68цс15*).

1.4.7. Частиною 1 ст. 155 ЗК України передбачено, що у разі видання органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування акта, яким порушуються права особи щодо володіння, користування чи розпорядження належною їй земельною ділянкою, такий акт визнається недійсним.

¹ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

Відповідно до ст. 125, ч. 2 ст. 126 ЗК України (у редакції, яка була чинною на час укладення договору купівлі-продажу) право власності на земельну ділянку виникає з моменту державної реєстрації цих прав; у разі набуття права власності на земельну ділянку за цивільно-правовою угодою щодо відчуження земельної ділянки таке право виникає не на підставі державного акта, а на підставі відповідної цивільно-правової угоди щодо відчуження земельної ділянки, укладеної в порядку, який установлений законом.

Згідно зі ст. 19 Закону України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (у редакції, яка була чинною на час укладення договору купівлі-продажу) підставою для державної реєстрації права власності на земельну ділянку є саме нотаріально посвідчений договір купівлі-продажу нерухомого майна, а не державний акт (ч. 2 ст. 126 ЗК України (у редакції, яка була чинною на час укладення договору купівлі-продажу)).

Учинення в такому разі на державному акті, визнаному судом недійсним, відмітки про відчуження земельної ділянки на підставі договору купівлі-продажу не змінює суті такого державного акта як недійсного, оскільки реєстрація права власності за особою, яка придбала земельну ділянку, здійснюється на підставі цивільно-правової угоди (*постанови судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 16 вересня 2015 р. у справах № 6-226цс15, 6-433цс15*).

1.4.8. Статтями 116, 118 ЗК України визначено підстави й порядок набуття громадянами і юридичними особами права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності.

Установивши факт відсутності на час прийняття селищною радою рішення про надання громадянину земельної ділянки, затвердженої в установленому законом порядку документації, яка б встановлювала межі селища, суд на підставі статей 116, 122, ч. 1 ст. 155, п. 12 розд. X «Перехідні положення» ЗК України (який був чинним на час прийняття селищною радою рішення) дійшов обґрунтованого висновку про перевищення селищною радою повноважень щодо розпорядження землями, які розташовані за межами населеного пункту, та недійсність такого рішення селищної ради.

Державний акт на право власності на земельну ділянку видається на підставі рішення органу місцевого самоврядування або органу виконавчої влади, тому вирішення питання про право-

мірність видачі державного акта безпосередньо залежить від законності рішення, на підставі якого такий акт виданий, і дотримання вимог, передбачених земельним законодавством, зокрема статей 116, 118 ЗК України (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 16 вересня 2015 р. у справі № 6-664цс15*).

1.4.9. Статтею 173 ЗК України визначено, що межа району, села, селища, міста, району у місті — це умовна замкнена лінія на поверхні землі, що відокремлює територію району, села, селища, міста, району у місті від інших територій.

Відповідно до п. «б» ч. 1 ст. 12 ЗК України до повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст належить передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб відповідно до цього Кодексу.

Згідно із частинами 1, 2 ст. 116 ЗК України громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених цим Кодексом, або за результатами аукціону. Набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування.

Як передбачено ч. 1 ст. 122 ЗК України, сільські, селищні, міські ради передають земельні ділянки у власність або користування із земель комунальної власності відповідних територіальних громад для всіх потреб.

Таким чином, оскільки зазначені норми встановлювали нерозривний зв'язок між виникненням права власності на земельну ділянку з обов'язковим одержанням її власником державного акта на право власності, суд апеляційної інстанції, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, безпідставно скасував рішення суду першої інстанції в частині визнання недійсним державного акта на право власності на земельну ділянку.

Висновок суду апеляційної інстанції, з яким погодився й суд касаційної інстанції, про неправильне застосування місцевим судом вищенаведених норм матеріального права з огляду на те, що після переходу права власності на земельну ділянку на підставі договорів купівлі-продажу, які судом не визнані недійсними, саме державний акт посвідчує право власності особи, є безпідставним, оскільки відповідно до ст. 125, ч. 2 ст. 126 ЗК

України (у редакції, яка була чинною на час укладення договору купівлі-продажу) право власності на земельну ділянку виникає з моменту державної реєстрації цих прав. У разі набуття права власності на земельну ділянку за цивільно-правовою угодою воно посвідчується не державним актом, а відповідною цивільно-правовою угодою щодо відчуження земельної ділянки, укладеною в порядку, який установлений законом.

Вчинення в такому разі на державному акті (визнаному судом недійсним) відмітки про відчуження земельної ділянки на підставі договору купівлі-продажу не змінює суті такого державного акта як недійсного (*постанови судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України: від 30 вересня 2015 р. у справі № 6-54цс15; від 9 грудня 2015 р. у справі № 6-1426цс15*).

1.4.10. Згідно зі ст. 7 ЛК України ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу.

Відповідно до ст. 8 ЛК України у державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній або приватній власності. Право державної власності на ліси набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій відповідно до закону.

Згідно зі ст. 13 ЗК України саме до повноважень Кабінету Міністрів України в галузі земельних відносин належить розпорядження землями державної власності в межах, визначених цим Кодексом.

Передача у власність, надання в постійне користування для нелісогосподарських потреб земельних лісових ділянок площею більш як 1 га, що перебувають у державній власності, належить до повноважень Кабінету Міністрів України у сфері лісових відносин (ст. 27 ЛК України у редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин).

Відповідно до ч. 9 ст. 149 ЗК України в редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, Кабінет Міністрів України вилучає земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, — ріллю, багаторічні насадження для несільськогосподарських потреб, ліси площею понад 1 га для нелісогосподарських потреб, а також земельні ділянки природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного призначення, крім випадків, визначених частинами 5—8 цієї статті, та у випадках, визначених ст. 150 цього Кодексу.

Установивши, що земельні ділянки, у тому числі й спірна земельна ділянка, які були відчужені за рішенням селищної ради, належать до земель лісового фонду, що віднесені до категорії лісів першої групи (ліси населених пунктів, які призначені для виконання рекреаційних, санітарно-гігієнічних та оздоровчих функцій), та на час прийняття селищною радою рішення про їх відчуження перебували в державній власності та вибули з володіння власника — держави — поза його волею, оскільки відповідно до чинного законодавства право розпорядження ними належало Кабінету Міністрів України, проте жодних дій щодо розпорядження зазначеними земельними ділянками Кабінет Міністрів України не вчиняв, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про наявність правових підстав для вилучення спірної земельної ділянки від добросовісного набувача в порядку ст. 388 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 вересня 2015 р. у справі № 6-196цс15*).

1.4.11. Оскільки норми п. «б» ч. 1 ст. 12, частин 1, 2 ст. 116, ч. 1 ст. 122, ч. 1 ст. 173 ЗК України (у редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин) та ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 126 ЗК України (у редакції, яка була чинною на час прийняття селищною радою рішення та отримання відповідачкою державного акта на право власності на земельну ділянку) встановлювали нерозривний зв'язок між виникненням права власності на земельну ділянку з обов'язковим одержанням її власником державного акта на право власності, суд апеляційної інстанції, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, безпідставно скасував рішення суду першої інстанції в частині визнання недійсним державного акта на право власності на земельну ділянку.

Висновок суду апеляційної інстанції, з яким погодився й суд касаційної інстанції, про неправильне застосування місцевим судом вищенаведених норм матеріального права з огляду на те, що після переходу права власності на земельну ділянку на підставі договору купівлі-продажу, який судом не було визнано недійсним, саме державний акт посвідчує його право власності, був безпідставним, оскільки відповідно до ст. 125, ч. 2 ст. 126 ЗК України (у редакції, яка була чинною на час укладення договору купівлі-продажу) право власності на земельну ділянку виникає з моменту державної реєстрації цих прав. У разі набуття права власності на земельну ділянку за цивільно-правовою угодою воно посвідчується не державним актом, а відповідною цивільно-

правовою угодою щодо відчуження земельної ділянки, укладеною в порядку, установленому законом.

Учинення в такому разі на державному акті відмітки про відчуження земельної ділянки на підставі договору купівлі-продажу не змінює суті такого державного акта як недійсного (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 30 вересня 2015 р. у справі № 6-663цс15*).

1.4.12. За змістом ст. 377 ЦК України та ст. 120 ЗК України (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) до особи, яка придбала житловий будинок, будівлю або споруду, переходить право власності на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення, у розмірах, встановлених договором. Якщо договором про відчуження житлового будинку, будівлі або споруди розмір земельної ділянки не визначено, до набувача переходить право власності на ту частину земельної ділянки, яка зайнята житловим будинком, будівлею або спорудою, та на частину земельної ділянки, яка є необхідною для їх обслуговування. Якщо житловий будинок, будівля або споруда розміщені на земельній ділянці, наданій у користування, то у разі їх відчуження до набувача переходить право користування тією частиною земельної ділянки, на якій вони розміщені, та частиною ділянки, яка необхідна для їх обслуговування (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 вересня 2015 р. у справі № 6-1003цс15*).

1.4.13. Відповідно до ч. 1 ст. 90 Земельного кодексу Української РСР 1970 р., який діяв на момент набуття особою права власності на жилий будинок, при переході права власності на будівлю переходить також і право користування земельною ділянкою або її частиною.

Пунктом 5 постанови Верховної Ради Української РСР від 18 грудня 1990 р. № 562-ХІІ «Про порядок введення в дію Земельного кодексу УРСР» встановлено, що громадяни, які мають у користуванні земельні ділянки, надані їм до введення в дію цього Кодексу, зберігають свої права на користування до оформлення ними у встановленому порядку прав власності на землю або землекористування.

Згідно із п. 7 розд. Х «Перехідні положення» ЗК України громадяни, які одержали у власність, у тимчасове користування, в тому числі на умовах оренди, земельні ділянки у розмірах, що були передбачені раніше діючим законодавством, зберігають права на ці ділянки.

Відповідно до ч. 1 ст. 29 ЗК України 1990 р. та частин 3, 4 ст. 142 ЗК України припинення права користування земельною ділянкою у разі добровільної відмови землекористувача проводиться за його заявою на підставі рішення відповідної ради.

Примусове припинення права користування земельною ділянкою, вилучення земельної ділянки могло відбуватись у судовому порядку, передбаченому ч. 4 ст. 29, ч. 6 ст. 31 ЗК України 1990 р. та ст. 143, ч. 10 ст. 149 ЗК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 жовтня 2015 р. у справі № 6-1275цс15*).

1.4.14. Частинами 1, 2 ст. 116 ЗК України визначено, що громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених цим Кодексом або за результатами аукціону. Набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування.

Статтею 118 ЗК України визначено порядок безоплатної приватизації земельних ділянок громадянами. Так, відповідно до частин 1, 2, 6—10 цієї статті² громадянин, зацікавлений у приватизації земельної ділянки, подає заяву до відповідної районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації або сільської, селищної, міської ради за місцезнаходженням земельної ділянки.

Рішення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо приватизації земельних ділянок приймається на підставі технічних матеріалів та документів, що підтверджують розмір земельної ділянки.

Відповідно до ст. 155 ЗК України у разі видання органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування акта, яким порушуються права особи щодо володіння, користування чи розпорядження належною їй земельною ділянкою, такий акт визнається недійсним.

Земельним законодавством України визначено спеціальний порядок надання земельних ділянок громадянам України, порушення якого може слугувати підставою для визнання недійсним відповідного акта органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, якщо таким актом порушуються права особи щодо володіння,

² У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

користування чи розпорядження належною їй земельною ділянкою.

Апеляційний суд, керуючись наведеними вище нормами матеріального права, встановивши, що відповідачі із заявами до районної державної адміністрації про надання їм у власність спірних земельних ділянок не зверталися, підписи у довіреностях від їх імені виконані іншими особами, жодних дій, спрямованих на оформлення зазначених земельних ділянок, вони не вчиняли, державних актів на право власності на землю не отримували, а також не уповноважували інших осіб на подальше відчуження зазначених земельних ділянок, ухвалив рішення про задоволення позову.

Суд касаційної інстанції помилково скасував правильне рішення суду апеляційної інстанції, погодившись з висновком суду першої інстанції щодо законності отримання відповідачами земельних ділянок (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 18 листопада 2015 р. у справі № 6-836ц15*).

1.4.15. З огляду на ч. 1 ст. 3 ЦПК України, ч. 1 ст. 15 ЦК України особа наділена правом на звернення до суду за захистом в разі порушення, невизнання або оспорування саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси. Суд повинен установити, чи були порушені, невизнані або оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, і з урахуванням установленого вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмову в їх задоволенні.

У справі про визнання недійсним договору оренди землі з підстав відсутності в ньому істотної умови, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 15 Закону № 161-XIV, — об'єкта оренди — суд повинен установити: чи дійсно порушуються права орендодавця у зв'язку з відсутністю в договорі таких умов, передбачених ст. 15 указанного Закону, визначити істотність цих умов, а також з'ясувати, у чому саме полягає порушення його законних прав (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 9 грудня 2015 р. у справі № 6-849ц15*).

1.4.16. За змістом ч. 1 ст. 7 Закону № 161-XIV право на оренду земельної ділянки переходить після смерті фізичної особи — орендаря, якщо інше не передбачено договором оренди, до спадкоємців, а в разі їх відмови чи відсутності таких спадкоємців — до осіб, які використовували цю земельну ділянку разом з орендарем і виявили

бажання стати орендарями в разі, якщо це не суперечить вимогам ЗК України та цього Закону.

Отже, якщо умовами договору оренди земельної ділянки, укладеного сторонами, не передбачено заборони переходу права на оренду в порядку спадкування, то спадкоємці орендаря (фізичної особи — підприємця) після смерті останнього можуть успадкувати право на оренду земельної ділянки, яка є предметом цього договору.

При цьому за змістом ст. 31 Закону № 161-XIV договір оренди землі припиняється, у тому числі, в разі смерті фізичної особи — орендаря.

Статтею 1 Закону № 161-XIV визначено, що оренда землі — це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності.

Орендарями земельних ділянок є юридичні або фізичні особи, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою (ст. 5 Закону № 161-XIV).

Орендарі набувають права оренди земельної ділянки на підставах і в порядку, передбачених ЗК України, ЦК України, цим та іншими законами України і договором оренди землі.

Право оренди земельної ділянки підлягає державній реєстрації відповідно до закону (ст. 6 Закону № 161-XIV).

Вирішуючи питання про витребування земельної ділянки з незаконного користування спадкоємця орендаря, судам необхідно установити, на якій правовій підставі він використовує спірну земельну ділянку (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 грудня 2015 р. у справі № 6-375ц15*).

1.4.17. Рішення органу місцевого самоврядування у сфері земельних відносин, яке має ознаки ненормативного акта, вичерпує свою дію після його реалізації, а вимоги про визнання такого рішення незаконним повинні розглядатися в порядку цивільного або господарського судочинства, якщо за результатами реалізації рішення у фізичної чи юридичної особи виникло речове право. У такому випадку вимога про визнання рішення незаконним розглядається як спосіб захисту порушеного цивільного права за п. 10 ч. 2 ст. 16 ЦК України та повинна пред'являтися до суду для розгляду в порядку цивільного або господарського судочинства.

Відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції слід оцінювати три критерії на предмет сумісності заходу втручання в право особи на мирне володіння майном із гарантіями ст. 1 Першого протоколу, а саме: чи є втручання законним;

чи переслідує воно «суспільний», «публічний» інтерес; чи є такий захід (втручання в право на мирне володіння майном) пропорційним визначеним цілям.

Критерій законності означає, що втручання держави у право власності особи повинно здійснюватися на підставі закону — нормативно-правового акта, що має бути доступним для заінтересованих осіб, чітким і передбачуваним у питаннях застосування та наслідків дії його норм.

Втручання держави у право власності особи є виправданим, якщо воно здійснюється з метою задоволення «суспільного», «публічного» інтересу.

Принцип «пропорційності» передбачає дотримання справедливої рівноваги (балансу) між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням, та інтересами особи, яка так чи інакше страждає від втручання (*постанова судових палат у цивільних, адміністративних та господарських справах Верховного Суду України від 16 грудня 2015 р. у справі № 6-2510цс15*).

1.4.18. За правилами ст. 651 ЦК України зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом.

Договір може бути розірваний або змінений за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється

того, на що вона розраховувала при укладанні договору.

Аналогічна норма закріплена і в ст. 31 Закону № 161-XIV.

Згідно із ч. 1 ст. 32 зазначеного Закону на вимогу однієї зі сторін договір оренди землі може бути достроково розірваний за рішенням суду в разі невиконання сторонами обов'язків, передбачених статтями 24, 25 цього Закону та умовами договору, в разі випадкового знищення чи пошкодження об'єкта оренди, яке істотно перешкоджає передбаченому договором використанню земельної ділянки, а також на підставах, визначених ЗК України та іншими законами України.

На момент укладення спірних договорів визначено, серед іншого, умови використання та цільове призначення земельних ділянок, які передаються в оренду, умови збереження стану об'єкта оренди.

Встановивши, що тривалим невикористанням земельних ділянок сільськогосподарського призначення орендарем порушені істотні умови договорів, що призвело до порушення режиму використання земельних ділянок, забур'янення і залісення, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про задоволення позовних вимог.

У справі, яка переглядалася, суд касаційної інстанції, погодившись із висновками суду першої інстанції, правильно застосував норми матеріального права (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 грудня 2015 р. у справі № 6-2271цс15*).

Підрозділ 1.5. Спори щодо виконання зобов'язань

1.5.1. Правове регулювання відносин власників житлового приміщення, належного їм на праві приватної власності, здійснюється на підставі норм ЦК України, які регулюють правовідносини з права власності. Положення ж статей 160 та 162 Житлового кодексу Української РСР (далі — ЖК УРСР) разом з положеннями гл. 58 «Найм (Оренда)» ЦК України регулюють правовідносини з найму житлового приміщення, тобто речові права на чуже майно, а тому зазначені норми права не підлягають застосуванню до правовідносин з утримання власниками належного їм на праві приватної власності майна, зокрема щодо сплати комунальних послуг.

Таким чином, установивши, що майно належить відповідачам на праві спільної власності, суди помилково застосували до цих правовідносин положення статей 160 та 162 ЖК УРСР, дій-

шовши висновку про стягнення несплачених сум солідарно.

Інваліди війни та члени їх сімей, ветерани війни та члени їх сімей, учасники бойових дій та члени їх сімей як власники і користувачі жилих приміщень та споживачі комунальних послуг мають пільги на їх оплату відповідно до свого статусу та належності до складу сім'ї пільговика (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 листопада 2015 р. у справі № 6-734цс15*).

1.5.2. Відповідно до ст. 19 Закону України від 2 червня 2005 р. № 2633-IV «Про теплопостачання» споживач повинен щомісячно здійснювати оплату теплопостачальній організації за фактично отриману теплову енергію.

Згідно з Правилами надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та

гарячої води і водовідведення, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2005 р. № 630, споживачі можуть відмовитися від отримання послуг з централізованого опалення та постачання гарячої води. Відключення споживачів від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води здійснюється у порядку, що затверджується центральним органом виконавчої влади з питань житлово-комунального господарства. Самовільне відключення від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води забороняється.

Відповідно до пунктів 25, 26, підпункту 3 п. 30 зазначених Правил відключення споживача від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води здійснюється у порядку, що затверджується центральним органом виконавчої влади з питань житлово-комунального господарства.

Підведення централізованого опалення до стояка в межах квартири свідчить про виконання послуг постачальником. Таким чином постачальник виконав свої зобов'язання щодо надання послуг централізованого опалення, а відповідач зобов'язаний оплатити надані послуги. У разі наміру споживача припинити отримання послуг з централізованого теплопостачання, останній не позбавлений можливості у передбаченій зако-

ном спосіб провести відключення квартири від мереж теплопостачання.

Самовільне відключення від мереж централізованого опалення не є підставою для звільнення від оплати за послуги теплопостачання (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 листопада 2015 р. у справах № 6-1192цс15, 6-1706цс15*).

1.5.3. Аналіз змісту статей 1212, 1213 ЦК України дає підстави для висновку про те, що положення цих статей не можуть застосовуватися до правовідносин, які врегульовуються договором.

Разом з цим, установивши, що особа в певний період отримувала надані позивачем послуги з постачання теплової енергії та відповідач у справі є спадкоємцем цієї особи після її смерті, суд першої інстанції дійшов правильного висновку про те, що в такому випадку між особою та позивачем склалися фактичні договірні відносини, у зв'язку з чим позов про стягнення вартості спожитої теплової енергії підлягає задоволенню (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 листопада 2015 р. у справі № 6-582цс15*).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

До відома авторів

До розгляду у «Віснику Верховного Суду України» приймаються оригінали авторських статей/матеріалів обсягом не більше одного авторського аркуша (40 тис. знаків) українською мовою у друкованому та електронному вигляді (формат текстового файла RTF або DOC, кегль шрифту 14 pt, інтервал між рядками 1,5). Рукописні оригінали не приймаються.

Оригінал має бути обов'язково підписаний автором (усіма співавторами). До нього додаються фото авторів (розмір 10х15 см), віддруковані на фотопапері без тиснення або записані на електронному носії (формат відповідного файла JPG, розподільна здатність зображення 300 dpi), а також короткі анкетні дані: прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи, посада, вчений ступінь, адреса (із зазначенням поштового індексу та адміністративного району, в тому числі в місті), контактні телефони, факс, адреса електронної пошти, ідентифікаційний номер, письмовий дозвіл видавництву на обробку та зберігання персональних даних. Люстрації (фотографії) до тексту мають супроводжуватися відповідними підписами.

Згідно з постановою Президії ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/01 «Про підвищення ви-

мог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» наукові статті повинні мати такі необхідні елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких пропонується розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

До тексту статті долучається анотація (у середньому — 500 друкованих знаків) українською мовою, а також рішення кафедри ВНЗ чи відділу наукової установи про рекомендацію статті до опублікування.

Якщо статтю або окремі її фрагменти (цитати, епіграф тощо) перекладено українською мовою з російської, англійської або іншої іноземної мови, необхідно подати ксерокопію оригіналу.

Автори мають дотримуватися таких вимог до оформлення посилань на літературні джерела: зазначити прізвища авторів, укладачів, відповідальних редакторів та ін., видавництво, рік і місце видання,

загальну кількість сторінок або номер сторінки, з якої взято цитату. Бібліографічний опис іноземних джерел потрібно подавати мовою оригіналу, долучаючи до статті ксерокопію титульних сторінок цих видань. Нумерація виносок має бути єдиною для всієї статті (а не для кожної сторінки окремо), наводити їх слід на відповідних сторінках, а не в кінці статті.

При посиланні на нормативно-правовий акт необхідно зазначити його повну назву, дату прийняття, номер (для відомчих — коли і ким затверджено), коли й за яким номером зареєстровано в Міністерстві юстиції України, а також офіційне джерело опублікування первісного тексту та змін і доповнень.

Автори не повинні передавати ці ж матеріали іншим виданням до вирішення питання про їх опублікування у «Віснику Верховного Суду України». Редакція може не поділяти думку авторів статей. Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, точність посилань на нормативні акти й інші джерела несуть автори.

Рукописи повертаються лише за умови, якщо буде визнано доцільним їх доопрацювання. Редакція має право редагувати, скорочувати надіслані матеріали та змінювати їхні назви з подальшим погодженням з автором.

А. Г. Ярема,
секретар Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України,
заслужений юрист України

А. В. Лужанський,
науковий консультант управління
забезпечення діяльності Судової палати
у цивільних справах Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

Поєднання боржника і кредитора в одній особі як підстава припинення цивільного зобов'язання*

Summary

The article studies the legal nature of uniting the debtor and the creditor in one person as the ground for termination of civil obligation. The authors identified a segment of relations between the debtor and the creditor, which is covered by Article 606 of the Civil Code; classified the grounds of accrual of obligation and clarified their influence on the possibility of termination of obligation in consequence of uniting the debtor and the creditor in one person; studied the place of this ground in the system of legal facts based on the subject's will characteristic and also defined the notion of "uniting the debtor and the creditor in one person"

Поєднання боржника і кредитора в одній особі в цивілістичній доктрині дослідники одно-стайно сприймають як результат правонаступництва. Однак існують два різні погляди на види правонаступництва, яке призводить до такого результату:

– лише універсальне (загальне) правонаступництво, за якого до правонаступника — фізичної або юридичної особи — переходять усі права й обов'язки того суб'єкта, якому вони належали

раніше (при спадкуванні, при реорганізації юридичних осіб у формі злиття або приєднання);

– як універсальне (загальне), так і сингулярне (часткове) правонаступництво, за якого відбувається перехід до правонаступника лише окремого права чи обов'язку, наприклад, відступлення права.

На користь першого підходу на початку ХХ ст. висловився Г. Ф. Шершеневич, який зазначив, що «обставиною, що викликає збіг в одній особі активного і пасивного суб'єктів, до цього часу роз'єднаних, слугує загальне наступництво... Часткове наступництво не може привести

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2016 р. № 3. — С. 36—42.

до такого результату, тому що воно являє собою виконання, а не злиття...»³⁰. Про припинення зобов'язання на цій підставі при універсальному правонаступництві у своїх працях зазначали й інші дослідники, зокрема, Л.Ж. Морандьєр³¹, М.М. Сібільов³².

На користь другого підходу деякі дослідники наводять такі приклади сингулярного правонаступництва:

– уступка кредитором своєму боржникові права вимоги до останнього; перехід до боржника майна, що є предметом зобов'язання (продаж до закінчення терміну договору оренди орендованої речі орендарю припиняє його обов'язок із внесення ним орендної плати (Є.О. Крашенінніков)³³;

У вітчизняній науковій літературі як приклад підстави припинення договору з підстави, аналогічній тій, що передбачена ст. 606 ЦК, зазначається поєднання в одній особі орендодавця та орендаря внаслідок придбання орендарем права власності на об'єкт оренди

– особа, яка є боржником організації з оплати отриманої за договором поставки продукції, набуває належне цій організації підприємство як майновий комплекс, і до складу даного підприємства включено у тому числі й право вимоги за зазначеним договором; комісіонер, виконавши комісійне доручення на придбання прав (вимог) за зобов'язаннями, в яких комітент є боржником, передає дані майнові права комітенту; поручитель або заставодавець (третя особа) до настання строку виконання за забезпечуваням зобов'язанням набуває у кредитора право вимоги за цим зобов'язанням, що тягне припинення акцесорного зобов'язання; кредитна установа, яка надала банківську гарантію на забезпечення виконання зобов'язань за облігаціями, емітованими принципалом, набуває ці облігації у власників і висуває вимоги щодо них емітенту (припинення зобов'язань гаранта відбувається в частині, пропорційній вартості зазначених облігацій в обсязі емісії (В.В. Бацієв³⁴));

³⁰ Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Г. Ф. Шершеневич; вступительная статья Е. А. Суханова. — М., 1995. — С. 302.

³¹ Див.: Морандьєр Л. Жюлио де ла. Гражданское право Франции. В 3-х т. / Пер. с фр. Е. А. Флейшиц. — Т. 2. — М., 1960. — С. 574.

³² Див.: Сібільов М. М. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. — С. 422.

³³ Див.: Крашенінніков Е. А. Тезисы к проблеме конфузии // Очерки по торговому праву. — Вып. 8. — Ярославль, 2001. — С. 68.

³⁴ Див.: Бацієв В. В. Практический комментарий отдельных положений главы 26 Гражданского кодекса Российской Федерации о прекращении обязательств (за исключением положений о зачете) // <http://ppt.ru/news/53098>

– компанія купує на біржі випущені нею ж облігації, що призводить до автоматичного припинення права вимоги (Р. Саватьє³⁵).

У вітчизняній науковій літературі як приклад підстави припинення договору з підстави, аналогічній тій, що передбачена ст. 606 ЦК, зазначається поєднання в одній особі орендодавця та орендаря внаслідок придбання орендарем права власності на об'єкт оренди.

Так, досліджуючи механізм припинення договору оренди державного та комунального майна на підставі приватизації об'єкта оренди орендарем, В.В. Мусієнко доходить висновку про те, що оскільки за загальним правилом, встановленим ст. 770 ЦК та абз. 2 ч. 1 ст. 23 Закону від 10 квітня 1992 р. № 2269-ХІІ «Про оренду державного та комунального майна» (далі — Закон № 2269-ХІІ), в разі переходу права власності до інших осіб договір оренди зберігає чинність для нового власника, тобто фактично орендар у випадку приватизації майна, переданого йому в оренду, набуває прав орендодавця за договором оренди, то відбувається поєднання боржника і кредитора в одній особі, і тому можна говорити про те, що така підстава припинення договору оренди державного та комунального майна за своєю правовою природою відповідає такій загальній підставі припинення зобов'язань, як поєднання боржника і кредитора в одній особі³⁶.

Аналіз чинного законодавства України, яке регулює правовідносини у сфері оренди, дає підстави для висновку про те, що поєднання в одній особі орендодавця та орендаря як підстава припинення договору визначено на рівні спеціального закону лише щодо договору оренди землі

Зауважимо, що ч. 2 ст. 26 Закону № 2269-ХІІ визначено вичерпний перелік підстав припинення договору оренди, однією з них є приватизація об'єкта оренди орендарем (за участю орендаря). З огляду на це та з урахуванням положень ч. 1 ст. 598, ч. 1 ст. 599 ЦК, на нашу думку, договірні зобов'язання у такому разі припиняються не на підставі ст. 606 зазначеного Кодексу, а виконанням, проведеним належним чином, оскільки їх невиконання унеможливило б перехід від орендодавця до орендаря як права власності, так і прав та обов'язків наймодавця.

³⁵ Див.: Саватьє Р. Теория обязательств: юридический и экономический очерк: пер. с фр. и вступ. ст. Р.О. Халфиной. — М., 1972. — С. 431.

³⁶ Див.: Мусієнко В. В. Цивільно-правові аспекти договору оренди державного та комунального майна: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2003. — С. 22.

Аналіз чинного законодавства України, яке регулює правовідносини у сфері оренди, дає підстави для висновку про те, що поєднання в одній особі орендодавця та орендаря як підстава припинення договору визначено на рівні спеціального закону лише щодо договору оренди землі (абз. 4 ч. 1 ст. 31 Закону від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі»).

На нашу думку, не можна ототожнювати такі поняття, як припинення договору та припинення зобов'язання.

Надаючи визначення поняттю «припинення зобов'язання» в узагальненому вигляді, О.І. Міхно слушно зазначає, що це припинення (ліквідація, скасування) прав та обов'язків суб'єктів зобов'язальних (договірних або недоговірних) правовідносин на майбутнє через суб'єктивні чи об'єктивні підстави³⁷.

У цивілістичній літературі немає одностайності щодо підходів до поєднання в одній особі боржника і кредитора у сфері обігу цінних паперів внаслідок переходу права на такі папери

Вважаємо, що у разі переходу права власності на об'єкт оренди від орендодавця до орендаря можна вести мову про припинення на майбутнє саме договору оренди, але це не означає, що внаслідок зміни статусу сторін цього договору і припинення останнього невиконані за ним зобов'язання припиняються поєднанням боржника та кредитора в одній особі — наприклад, щодо заборгованості зі сплати орендної плати новий власник (колишній орендар) продовжує залишатися боржником, а попередній власник (колишній орендодавець) — кредитором, вони продовжують існувати як окремі й протилежні суб'єкти однопредметних зобов'язальних правовідносин.

Коментуючи положення п. «в» ст. 129 ЦК РСФРР 1922 р. (були ідентичними з положеннями п. «в» ст. 129 Цивільного кодексу УРСР 1922 р.), Л. А. Лунц³⁸ у середині ХХ ст. навів два приклади припинення зобов'язання внаслідок поєднання боржника і кредитора в одній особі:

– спадкування, якщо спадкоємець був боржником спадкодавця або спадкодавець — боржником спадкоємця. У цьому разі зобов'язання припиняється в момент відкриття спадщини за

умови її прийняття спадкоємцем. В окремих випадках, зокрема у разі наявності кількох спадкоємців, один з яких був боржником спадкодавця, зобов'язання припиняється частково (цей приклад часткового припинення зобов'язання наводиться й сучасними авторами³⁹);

– злиття в одну організацію двох організацій, між якими були боргові відносини.

У цивілістичній літературі немає одностайності щодо підходів до поєднання в одній особі боржника і кредитора у сфері обігу цінних паперів внаслідок переходу права на такі папери.

Так, на відміну від раніше наведеного Р. Саватьє прикладу щодо викупу емітентом на біржі випущених ним же облігацій⁴⁰, Г. Ф. Шершеневич кваліфікував перехід векселя до самого векселедавця, який сплатив вексельну суму останньому векселедержателю, як приклад виконання, а не злиття⁴¹. М. М. Агарков вважав, що повернення в процесі обігу ордерного паперу назад до боржника не припиняє зобов'язання: «Поки папір знаходиться у самого боржника, він не може пред'явити до самого себе вимогу про виконання. Але боржник може розпорядитися папером, а отже, і вираженим в ньому правом. Право,

На підставі аналізу вітчизняної судової практики можна констатувати непоодинокі спроби боржників банківських установ визнати в судовому порядку боргові зобов'язання за кредитними договорами припиненими внаслідок поєднання боржника і кредитора в одній особі з огляду на придбання боржником у третьої особи права вимоги до банку. В основному це стосувалося апробації схеми «обміну кредиту на депозит» у так званих «проблемних» банках, у тому числі у період ліквідації банку у зв'язку з його неплатоспроможністю

таким чином, не припинилося. Якщо папір передано іншій особі, то його держатель може здійснити всі належні йому за папером права»⁴². Таку позицію згодом підтримав Л. А. Лунц, зазначивши, що «зобов'язання в цьому випадку не припиняється збігом сторін в одній особі: цінний папір, хоча він і перейшов у володіння тієї особи, яка є боржником за цим папером, — все ж таки продовжує перебувати в обігу. Папір і таке, що впливає з нього, зобов'язальне право вимоги можуть бути предметом

³⁹ Див., напр.: Коментарий к Гражданскому кодексу Республики Беларусь: В 2 кн. Кн.1. / Отв. ред. В.Ф. Чигир. — 2-е изд. — Мн., 2000. — С. 509; Сибільов М. М. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. — С. 422.

⁴⁰ Див.: Саватьє Р. Значч. праця. — С. 431.

⁴¹ Див.: Шершеневич Г. Ф. Значч. праця. — С. 302.

⁴² Гражданское право. Учебник: В 2 т. Под ред. М. М. Агаркова и Д. М. Генкина. — М., 1944. — Т. 1. — С. 390—391.

³⁷ Див.: Міхно О. І. Припинення договору за цивільним законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2007. — С. 11, 19.

³⁸ Див.: Новицкий И. Б., Лунц Л. А. Общее учение об обязательстве. — М., 1950. — С. 408.

угод з боку особи, яка є одночасно і власником паперу і боржником по паперу. Якщо папір перейде до іншої особи, то вимогу може бути заявлено»⁴³.

Пунктом 11 ч. 1 ст. 1 Закону від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV «Про цінні папери та фондовий ринок» обіг цінних паперів визначено як вчинення правочинів, пов'язаних з переходом прав на цінні папери і прав за цінними паперами, крім договорів, що укладаються у процесі емісії, при викупі цінних паперів їх емітентом та купівлі-продажу емітентом викуплених цінних паперів.

Таким чином, будучи неодмінно зумовленим проявом волі особи, кожен акт переходу прав на цінні папери і прав за такими паперами являє собою юридичний факт у вигляді дії.

На підставі аналізу вітчизняної судової практики можна констатувати непоодинокі спроби боржників банківських установ визнати в судовому порядку боргові зобов'язання за кредитними договорами припиненими внаслідок поєднання боржника і кредитора в одній особі з огляду на придбання боржником у третьої особи права вимоги до банку. В основному це стосувалося апробації схеми «обміну кредиту на депозит» у так званих «проблемних» банках, у тому числі у період ліквідації банку у зв'язку з його неплатоспроможністю.

Очевидно, що такі пошуки почалися після того, як Верховний Суд України, усуваючи розбіжності у застосуванні норм матеріального права, сформував правові висновки про те, що:

– зарахування зустрічних вимог у процедурі ліквідації банку з посиланням на ст. 602 ЦК є неможливим, оскільки це призвело б до порушення порядку погашення вимог кредиторів, встановленого Законом від 7 грудня 2000 р. № 2121 «Про банки і банківську діяльність» (постанова Верховного Суду України від 3 жовтня 2011 р. у справі № 3-86гс11);

– відповідно до статей 91, 93, 96 цього ж Закону в процесі ліквідаційної процедури банку визначається заборгованість кожному кредитору банку та встановлюється черговість погашення вимог кредиторів, що унеможливує індивідуальне задоволення вимог окремого кредитора позачергово шляхом проведення зарахування зустрічних однорідних вимог (постанова Верховного Суду України від 24 жовтня 2011 р. у справі № 3-112гс11).

Варто зазначити, що практика застосування судами касаційної інстанції положень ст. 606 ЦК у таких спорах була неоднаковою, зокрема:

– скасовуючи судові рішення про задоволення позовних вимог про визнання припиненими зобов'язань шляхом поєднання боржника та кредитора в одній особі, припинення права власності, зобов'язання здійснити певні дії та передаючи справу на новий судовий розгляд, суд касаційної інстанції виходив із того, що поєднання кредитора і боржника в одній особі не відбулося, оскільки в юридичних осіб — сторін у справі, не було ні реорганізації, ні злиття шляхом приєднання і вони існують як окремі юридичні особи, тобто один із суб'єктів правовідношення не зник, тому ст. 606 ЦК до спірних правовідносин не застосовується. Крім того, між юридичними особами — сторонами у справі, існують різні зобов'язання, які повинні виконуватись відповідно до умов договорів, а тому наявність у них обов'язків один перед одним щодо сплати коштів не свідчить про поєднання боржника та кредитора в одній особі (ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 29 січня 2014 р. у справі № 6-29171св13);

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні судом касаційної інстанції положень ст. 606 ЦК та з'ясовуючи правову природу підстави припинення зобов'язання внаслідок поєднання боржника і кредитора в одній особі, Верховний Суд України вказав на те, що ця підстава припинення зобов'язання відноситься до групи підстав, що не належать до правочинів та не залежать від волі сторін

– постановляючи ухвалу про скасування судового рішення про задоволення позову та передаючи на новий судовий розгляд справу за позовом про стягнення заборгованості за кредитним договором, суд касаційної інстанції встановив, що банк наполягав на тому, що заборгованість була погашена без продажу депозитного золота третім особам, та виходив з того, що апеляційний суд не врахував, що правовідносини за кредитним договором між банком та відповідачем були припинені у зв'язку з повним виконанням договору шляхом поєднання боржника і кредитора в одній особі (ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24 вересня 2014 р. у справі № 6-17645св14). В іншій справі суд касаційної інстанції, погоджуючись із висновками судів першої та апеляційної інстанцій, виходив з того,

⁴³Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Знач. работа. — С. 409.

що у правовідносинах, які виникли між позивачем-боржником і банком у зв'язку з укладеним між боржником та третьою особою договором про відступлення права вимоги відбулось поєднання боржника та кредитора в особі позивача, що відповідно до ст. 606 ЦК є підставою для припинення кредитних зобов'язань позивача та припинення договору іпотеки (ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24 вересня 2014 р. у справі № 6-17645св14).

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні судом касаційної інстанції положень ст. 606 ЦК та з'ясовуючи правову природу підстави припинення зобов'язання внаслідок поєднання боржника і кредитора в одній особі, Верховний Суд України вказав на те, що ця підстава припинення зобов'язання відноситься до групи підстав, що не належать до правочинів та не залежать від волі сторін. Зазначена норма застосовується судом до спірних правовідносин у разі, коли до сторони, яка є боржником, переходить зобов'язання іншої особи, за яким ця особа є кредитором щодо боржника, і навпаки, відповідно до будь-якої підстави, зазначеної в законі, та якщо при цьому один із суб'єктів правовідношення у зв'язку з обставинами, зазначеними в законі, зникає і з двох самостійних суб'єктів залишається (утворюється) один, в якому поєднується боржник та кредитор. Саме в такому разі підстава припинення цивільно-правового зобов'язання не залежатиме від волі сторін. У випадку коли боржник банку придбав право вимоги до банку за договором, відповідні два зобов'язання між банком і його боржником не можуть припинятись на підставі ст. 606 ЦК, оскільки зазначена стаття до таких правовідносин не застосовується (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 вересня 2015 р. у справі № 6-43цс15). У подальшому цей правовий висновок був широко застосований у судовій практиці (див., напр.: ухвала колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ Апеляційного суду Волинської області від 24 вересня 2015 р. у справі

№ 167/506/15-ц; постанова Вищого господарського суду України від 21 жовтня 2015 р. у справі № 910/3175/15-г; рішення колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ Апеляційного суду Херсонської області від 29 жовтня 2015 р. у справі № 668/4417/15-ц; рішення Личаківського районного суду м. Львова від 8 грудня 2015 р. у справі № 463/2945/15-ц; постанова Чернігівського окружного адміністративного суду від 9 грудня 2015 р. у справі № 825/3598/15-а).

З урахуванням наведеного вважаємо за можливе сформулювати такі висновки дослідження:

– ст. 606 ЦК застосовується лише щодо цивільних, а не будь-яких інших правовідносин;

– поєднання боржника і кредитора в одній особі — це зумовлений настанням юридичного факту у формі події правовий стан з передбаченими законом зобов'язально-припинювальними наслідками, за якого з об'єктивних причин у взаємному зобов'язальному правовідношенні за одним й тим же цивільним зобов'язанням залишається лише одна цивільно-правоздатна та дієздатна особа, що має одночасно права кредитора та обов'язки боржника;

– поєднання боржника і кредитора в одній особі призводить до припинення будь-якого невиконаного або неприпиненого цивільного зобов'язання незалежно від підстав його виникнення;

– поєднання боржника і кредитора в одній особі не є наслідком волевиявлення і зумовлюється подією, яка може бути як абсолютною, так і відносною;

– зазначена підстава припинення зобов'язання встановлена законом і знаходиться поза межами сфери договірної регулювання зобов'язальних правовідносин, а тому взаємною домовленістю сторін договору вона визначатися не може.

На наше переконання, додаткового дослідження потребує питання щодо співвідношення понять «поєднання боржника і кредитора в одній особі» та «поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі» (як підстави припинення відповідно цивільного й господарського зобов'язання).

В і т а є м о к о л е г !

1 квітня відзначила 60 років
суддя Верховного Суду України у відставці,
заслужений юрист України

Мачужак Ярослава Василівна.

Стаж її роботи на посаді судді становить 26 років,
з них 10 — у Верховному Суді України.

26 квітня
судді Верховного Суду України у відставці,
заслуженому юристу

Давиденку Гаврилові Івановичу —

95 років.

На посаді судді він працював 43 роки,
32 з яких — у Верховному Суді України.

ПЕРЕДПЛАТА НА 2016 РІК

ВІСНИК ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Періодичність — 12 номерів на рік
Передплатний індекс — 40358

В офіційному науково-практичному виданні публікуються постанови Пленуму Верховного Суду України (далі — Суд); рішення зборів суддів Суду; матеріали з'їздів суддів України; витяги з окремих рішень судових палат Суду; висновки Суду, що викладені в постановах, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з передбачених процесуальним законодавством підстав; науково-практичні коментарі чинного законодавства; узагальнення судової практики та аналіз судової статистики; практика Європейського суду з прав людини; наукові статті щодо питань судочинства, судоустрою та вдосконалення законодавства; матеріали науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів тощо.

З питань замовлення та передплати на 2016 рік звертатися до видавництва «Істина» за адресою: вул. Сирецька, 38, кв. 1, м. Київ, 04073. Передплату можна оформити у відділеннях зв'язку протягом року.

Телефон: +380 (44) 468–3131
E-mail: istina_knigi@ukr.net
<http://www.istina-books.com.ua>

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори.

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело.

З попередніми номерами журналу (у форматі PDF) можна ознайомитися на офіційному web-сайті Верховного Суду України.

<http://www.scourt.gov.ua>
editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:
вул. П. Орлика, 4а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:
відповідальний секретар
(44) 253–9965
група технічного забезпечення
(44) 253–0687

Редактори:
А.В. Гончарук
К.С. Мусієнко
П.О. Мусієнко
О.І. Пархоменко

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

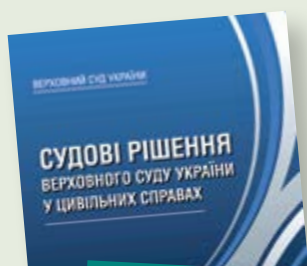
Верстка:
В.М. Горобченко
С.І. Самкова
Фото:
Г.М. Безсмертна
Переклад англійською:
О.В. Гунько

Видавець:
ТОВ «Видавництво «Істина»
вул. Сирецька, 38, кв. 1
м. Київ
04073
Телефон: (44) 468–3131
E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:
ТОВ «ВТС Принт»
вул. Кирилівська, 476
м. Київ
04080
Телефон (факс): (44) 227–7817

Підписано до друку 20.04.2016
Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.
Зам. 16-60.
Наклад 1090 пр. Ціна договірна.

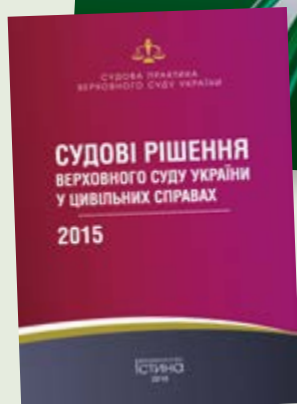
Видавництво «Істина» пропонує:

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2013 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2014. — 608 с.

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2014 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2015. — 728 с.

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2015 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2016. — 804 с.

У збірниках вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2013, 2014 та 2015 років за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з передбачених процесуальним законодавством підстав.

Постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм права.

Видання розраховані на суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

Практика Верховного Суду України в адміністративних справах за 2014 рік. — К., 2015. — 212 с.

У збірнику вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2014 р. за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень в адміністративних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах.

Постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права у спірних правовідносинах. До збірника також включено прийняті у той же період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права. Крім того, у збірнику міститься класифікатор справ адміністративної юрисдикції, розроблений Судовою палатою в адміністративних справах Верховного Суду України.

Видання розраховане на суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

З приводу придбання книг звертайтеся до видавництва «Істина»:

вул. Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073

Телефон: +380 (44) 468-3131;

<http://www.istina-books.com.ua>; e-mail: istina_knigi@ukr.net